

CAHİLİYE DÖNEMİNDE ARAP YARIMADASI PANAYIRLARI

Murat SARICIK*

Özet

İslam'ın ilk döneminde ve İslam öncesi dönemde Arap Yarımadasında Kervan tüccarlarının vazgeçilmezleri olan bazı önemli cahiliye panayırları vardı. Bunlar; kuzey Arabistan'daki Dûmetü'l-Cendel Panayırı, Bahreyn'in güneyindeki Muşakkar Panayırı, Ummandaki Suhar Panayırı, Hicaz'daki Ukaz Panayırı ve benzerleridir. Yarımada'nın Hint Okyanusu kıyısında Aden'de iki panayır varken, Mekke Yakınlarında da yılın belli zamanlarında alışveriş mekânı olarak hayatini sürdüren üç panayır bulunmaktaydı.

Bu pazarların kuruluş yerleri, işlevsel olduğu zamanlar, panayırların süresi, oralarda satılan mallar ve onlara gelen tüccarlar düşünüldüğünde; pazarlar ticaret, girişimcilik ruhunu yansıtmaları bir yana, başka önemli sonuçları ve getirileri olan ticari faaliyetler olmuştu. Makalemiz, tarihi bilgilerle birlikte, söz konusu panayırları farklı yönleriyle ele alacaktır.

Anahtar kelimeler: Panayırlar, Ukaz, Mecenne, Arap Yarımadası, Arap Pazarları, Kervan tüccarları.

FESTIVALS IN ARABIAN PENINSULA IN THE TIME OF CAHILIYYAH

Abstract

There were very important festivals during pre-Islamic period for caravan traders. They were Dûmetu'l-Candal festival at North Arabia, Mushakkar festival at South Bahrain. Suhar festival at Omman, Ukaz festival at Hijaz etc. There were two festivals near by Indian ocean at Aden. There were three festivals as shopping centre near Makkah during seasons. Where they are settled, what was their functions, durations of festival, goods for trading; all they were very important commercial activities with their important results. In this article those festivals in variety will be analysed with historical background.

Key words: Okaz, Macanna, Arabian Peninsula, Araban Festivals, Caravan trades.

* Prof.Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı.

1. Arap Yarımadasında Pazarlar ve Ticaret

Arabistan'da ticaret tarımdan daha önemli ve geliri daha çok olan bir geçim kaynağıydı. Bu yüzden Arap yarımadasında çok eskiden beri insanlar ticaretle uğraşmaktaydı. Ve “ *her Arap iyi bir tacirdir*” sözü darb-ı mesel olmuştu. Hz. Muhammed de peygamberlik döneminden önce Mekkeli hemşerileri gibi ticaretle uğraşmıştı. Ticaret bedevilerin temin ettikleri, yönettikleri ve korudukları kervanlarla yapılmaktaydı¹ ve Arap yarımada sakinlerinden şehirliler ve sahillerde oturanlar kara ve deniz yoluyla yapılan kervan ticaretiyle uğraşmaktaydılar.² Kervan tüccarları Sâmi diller arasındaki yakınlıktan dolayı Babilliler, Ârâmiler, Asurlular, Fenikeliler ve Habeşlilerle tercümana gerek kalmaksızın anlaşabiliyorlardı.³ Bu da Yarımada'nın komşu milletlerle ticaretlerinin gelişmesinde önemli bir faktör olmuştu.

Daha önceki zamanlarda Yemenliler, hem tarımda, hem de ticaretle Hicazlılardan daha öndeydiler. Yemen ve Hindistan arasında çok eski tarihlerden beri ticaret yapılmaktaydı. Hindistan ve doğ Afrika sahillerinden alınan mallar, Kervanlarla çok eskiden beri Mısır, Suriye ve Irak bölgelerine götürülmekteydi. Kervanlar çoğu zaman Mekke, Yenbu, veya Yesribe uğradıktan sonra Hırc (Medâin-i Salih) üzerinden nebatilerin başkenti Petra'ya ulaşır, burada ikiye ayrılan yollardan biri Fenike, Filistin ve Tedmür'e, diğeri ise mısır'a ulaşırdı. Diğeri yandan Kızıldeniz kenarından giden ticaret yolunun bir kolu da Irak tarafına ayrılıyordu. Genelde Hindistan ve Hint kıtasının alt bölgesi olan Sind'den gelen mallar, Güney Arabistan'daki önemli ticaret merkezlerinden olan Aden liman kentinde toplanır ve depolanır, buradan kervan tüccarları vasıtasıyla kara yolu kullanılarak Petra'ya, veya deniz yoluyla Akabe körfezine ulaştırılırdı. Akabe körfezine ulaşan ticari mallar buradan da genelde Suriye, Filistin ve Mısır'a ulaşmaktaydı.⁴

Romalıların denizcilik vasıtasıyla bu ticareti ele almalarından sonra, Yemenli tüccarların ticari etkinlikleri zayıfladı, derken birinci yüzyılda Hicazlılar ticarete Yemenli leri geride bıraktılar. Böylece hicazlılar, Yemen ve Habeşistan'dan aldıkları malları Kızıldeniz kenarındaki kuzeye giden uluslararası yoldan, Mısır, Suriye ve İran topraklarına götürüp zenginleşmeye başladılar. Mekke ve civarının tarıma elverişli olmaması ve Mekke'deki kutsal mabet Kâbe'nin bütün Arabistan'da tanınması da Kervan tüccarlarının güvenliği açısından bir avantajdı. Böylece ticari yol üzerinde olan Mekke aynı zamanda bir ticaret merkezi niteliğine büründü. Özellikle İslam'ın geliş yıllarında Bizans'la Sasaniler arasında baş gösteren mücadeleler, ticari açıdan Mekkelileri daha da güçlendirdi.

¹ De Goeje, M. J., “Arap” (Etnoğrafya), *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1978, s. 484; Mahmud Esad Seydişehri, *Târih-i Dîn-i İslâm*, Divan Yayınları, İstanbul 1983, s. 151.

² Mahmud Esad, s. 148.

³ Mahmud Esad, s. 49; Özyayın, Abdulkerim, “Arap” (İslam'dan Önce Araplarda Sosyal ve İktisadi Hayat), *DİA*, III, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 323.

⁴ Mahmud Esad, s. 151.

Daha önceki yüzyıllarda kervan ticaretine başlayan Mekkeliler, kendilerinden önce Yemenlilerin kontrolünde olan ticareti kontrolleri altına aldılar. Mekke’de tarımın olmaması ve Mekke’nin ticaret yolları üzerinde olması, dinî açıdan önemli bir merkez olup Arap yarımadasındaki saygınlığı da bu duruma önemli bir katkı sağlamış olmalıdır.⁵

Arap Yarımadası tüm sene boyunca farklı ve belli zamanlarda kurulan pazarlarla canlı bir kervan ticareti trafiğine sahne olmaktaydı. Mesela İbnu’l-Kelbi ve Muhammed b. Habib et- Taberi’nin el- Muhabber’i⁶ Ceziretu’l-Arap’ta, kurulan Meşhur panayırlar (pazarlar) ve bunların faaliyetleri konularında bilgi verirler. Bu panayırlar ve faaliyetleri konusunu kuruluşları sırasıyla ele almak ve incelemek işimizi kolaylaştırabilir.

1.1. Dumetu’l-Cendel Pazarı

Dûmetü’l- Cendel, Medine’nin kuzeyinde, Şam yolu üzerinde, Nebatilerin başkenti Petra’nın 400 km. doğusunda stratejik bir yerleşim merkeziydi. O zamanlar önemli bir yerleşim merkezi olan şehrin, taştan yapılmış bir kalesi vardı. Zaten kentin adında bulunan “*cendel*” kelimesi de de taş demektir. Dûmetü’l-Cendelde, Yemen-Irak ve Vadisserhan – Suriye kervan yolları kesişmekteydi. Burası ayrıca suları bol olan bir yerd ve şehrin ovasında hububat ve hurma tarımı yapılyordu. Buraya Hz. Peygamber döneminde hicretin beşinci ve altıncı yıllarında iki, ayrıca Tebük seferi sırasında da Halid b. Velid komutasında bir üçüncü sefer düzenlendi. Son seferle, kentin kalesi ele geçirilmiş ve şehrin Hıristiyan yöneticisi Ukeydir b. Abdulmelik Müslüman olmuştu. Böylece kent yapılan bir antlaşmayla İslam ülkesi sınırlarına dâhil edildi. Hz. Ebu Bekir döneminde Ukeydir isyan etmişse de, Halid b. Velid bu irtidat hareketini bastırdı ve Ukeydir ölümle cezalandırıldı.⁷

Kuzey Arabistan’da Basra Körfezi’nin Kuzeyinde, Hicaz ile Suriye arasında bulunan Dumetu’l-Cendel’de, Rebiu’l-Evvel ayının ilk günü kurulup, ortasına kadar süren Dûmetü’l-Cendel Panayırı vardı. Aynı Pazar ayın sonuna kadar daha az faal olmak üzere devam ederdi. Tay kabilesinin Cedile ve Kelb kolları

⁵ Özeydın, “Arap”, *DİA*, III, s. 323; Wat, W. Montgomery, *Hz. Muhammed Mekke’de*, terc., Rami Ayas- Azmi Yüksel, A. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1986, s. 10.

⁶ Taberi, Muhammed b. Habib, *el- Muhabber*, Beyrut ty, s. 263 vd.

⁷ Bkz. Vakıdı, Muhammed b. Ömer, *el- Meğâzi*, I- III, tahkik, Marsden Joner, Matba’atu Câmi’ati London, London, 1966, II, 80, 461; , IV, 308; Diyarbekri, Hüseyin b. Muhammed, *Târîhu’l- Hamîs*, I- II, Dâru’s- Sâdır, Kahire 1283, II, 11- 12; Hitti, Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, I- IV, terc., Salih Tuğ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1997, I, 109; , II, 1001; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I- II, terc., Salih Tuğ, İrfan Yayınevi, İstanbul 1980, II, 1001; Muhammed Hamidullah, *el- Vesâiku’s- Siyâsiyye*, Dâru’n- Nefâis, Beyrut 1987, s. 293- 294; Güner, Ahmet, “Dûmetü’l- Cendel”, *DİA*, X, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s1-2; Sarıcık, Murat, *Hz. Muhammed’in Çağrısı- Medine Dönemi*, Nesil yayınları, İstanbul 2009, s. 250- 254.

buraya komşu idiler.⁸ Bu pazarlar Arapça kaynaklara göre, “*Esvâku’l- ‘Arab= Arap Pazarları*” diye anılmaktaydı. Bu pazar, Rebiü’l-Evel ayı başında kurulur ve ay ortasından sonuna kadar da sönük olarak devam ederdi. Bu pazarın hükümranlığı (sahipliğı ve mâlikiyeti) Sasanilerin kontrolünde olan İbadîlerin eline geçerse Uhaydır⁹ ona başkan oluyor ve pazarı yönetiyordu.¹⁰ Gassaniler buna sahip olurlarsa, Kunâfe başa geçiyordu. Bu iki rakip hükümdar birbirine bilemeceler sorarak yarışıyor, galip gelen pazarın vergisini ele geçiriyordu.¹¹ Bu pazarın kendine has bazı özellikleri vardı:

a) Dûmetü’l- Cendel Pazarı’nı yöneten hükümdarın izni olmadan kimse orada mal satamazdı.

b) Ayrıca yönetici konumundaki hükümdar kendisine ait ticari mallarını satmadan, kimse orada mal satamazdı.

c) Pazarın yönetimini üstlenen hükümdar, pazarda satılan mallardan pazar öşrünü (onda birlik vergi) tahsil ediyordu.

Tay kabilesinin kollarından Cedile ve Kelp, bu pazara komşuydular. Kelbîler elinde pazara getirilip kıl ve yün çadırlarda oturtulan ve sahipleri tarafından fuhşa zorlanan¹² çok sayıda kadın köle de bulunurdu. Pazara gelenlerin ekseriyeti Kelp¹³ kabilesinden olurdu.

⁸ Dumetü’l- Cendel için bkz. Vakidi, I, 4-5, 8, 402,-403, 560- 561, II, 883, 1025, 1027, 1029-1031; Hamidullah, II, 1000; Mahmud Esad, s. 151. Köken olarak Kahtanilere, yani güney Araplarına mensup olan tay kabilesi, zaman içinde gerçekleşen göçler yoluyla genelde Suriye topraklarına yerleşmiştir. Bkz. Hodgson, M. G. S. *İslâm’ın Serüveni*, I- IV, terc., İzzet Akyol ve arkadaşları, İz Yayıncılık, İstanbul 1993, I, 172- 173. Güner, “Dûmetü’l- Cendel”, *DİA*, X s1-2.

⁹ Halid b. Velid, hicretin dokuzuncu yılında, Tebük Gazasından sonra, Dumetü’l- Cendel yöneticisi Uhaydır’a, 400 atıyla gönderilmiş ve bir cizye antlaşmasıyla toprakları İslam devleti topraklarına katılmıştı. Zehebi’nin İbn-i Sa’d’dan naklettiğine göre, bu sırada Uhaydır, Rasûlullah’a bir katır ve ipek bir cübbe hediye göndermişti. Bkz. Zehebi, Ahmed b. Osmân, *Târîhu’l- İslâm*, tahkik, Ömer Abdüsselâm, Dâru’l- Kitâbi’l- Arabi, Beyrut 1987, s. 520. Ayrıca Dumetü’l- Cendel Seferi için bkz. Vakidi, III, 1116 vd. İbn-i Hişam, Abdülmelik b. Hişam, *Sîretü’n- Nebi*, I- IV, Dâru’l- Fikr, Beyrut 1981, IV, 91, 181; Köksal, M. Âsım, Hz. Muhammed ve İslamiyet, I- XII, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1981, IX, 242, 262; Lings, Martin, *Hz. Muhammed’in Hayatı*, terc., Nazife Şişman, İz Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 519- 527; Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, Ankara 1996, s. 241- 245; Sarıcık, *Çağrı- Medine*, s. 559- 561.

¹⁰ Dumetü’l- Cendel yöneticisi Ukaydır hicretin dokuzuncu yılında Müslüman olmuş ve toprakları İslam Devleti sınırları içine girmiştir. Bkz. Vakidi, III, 1025- 1030; Hamidullah, II, 1000.

¹¹ *a.g.e.*, s. 263- 264.

¹² İslam kölelerin Fuhşa zorlanmasını yasaklamıştır. Bkz. Sarıcık, *İnanç ve Zihniyet Olarak Cahiliye*, Nesil Yayınları, İstanbul 2004, s. 188 vd.

¹³ Kelp köpek demektir. Cahiliyede hür çocuklara tilki, kurt, köpek ve aslan gibi yırtıcıların adını vermek bir gelenektir. Bkz. et- Taberi, *el- Muhabber*, s. 264; Sarıcık, Murat, *Cahiliye Kültürü*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2002, s. 181- 191.

Beğenilen pazarlığı yapılan mal üzerine, çakıl taşı atılarak alış verişler yapılırdı. Buna göre, aynı mala birkaç kişi alıcı çıkınca, mal sahibi ile alıcılar arasında malın fiyatı pazarlık sonucu tespit edilir ve fiyatı kabul eden kişi mal üzerine çakıl taşı atarak malı alırdı. Aynı fiyatı kabul eden birden fazla alıcı varsa, birlikte o malı aynı şekilde satın alırlardı. Bazen alıcıların hepsi aynı malı almak için aralarında anlaşıp aynı anda satılık mal üzerine çakıl taşı atarlar ve böylece fiyatı indirme imkânına sahip olurlardı.¹⁴

Buraya güney Arabistan'dan, Yemen ve Hicazdan gelen tüccarlar, Mudar'a mensup kabile topraklarında muhafız olarak Kureyş kabilesinin de içinde yer aldığı Murdarlıları¹⁵ seçerlerdi. Çünkü Mudarlılar, Kureyşlilere ve aralarında anlaşma bulunan hiçbir müttefik zümreye engel çıkarmazlardı. Ahmed b. Muhammed el-Merzûki de (ölm. 453) Arap pazarları konusunda önemli bilgiler verir:

Ona göre Dûmetü'l- Cendel Pazarına gitmek için Kureyşliler Mekke'den hareket ederler ve bu pazara ulaşmak için iki yol kullanırlardı. Bunlardan birisi Kızıldeniz sahilinden kuzeye, yani Mısır ve Suriye'ye doğru giden uluslararası dağ yoluordu. Kureyşliler bu yoldan pazara ulaşmayı tercih ederlerse, yanlarına hiç muhafız kıtası almıyorlardı. Zira yolları üzerinde olan ve Kureyş'in de içinde bir kol olarak yer aldığı Mudar'a mensup kabileler onlar için bir tehlike teşkil etmezlerdi. Hem Mudarlıların müttefikleri olan kabileler de Mudarlılar gibi onlar için bir soygun tehlikesi durumu arz etmiyorlardı. Merzûkî'ye göre bunun sebebi, Kâbe mabedi dolayısıyla Kureyş'e duyulan hürmetti.¹⁶ Kanaatimizce bunun bir başka sebebi de Kureyş'in de Mudar'a mensup olmasıdır.

Kureyş'in bu pazara ulaşmak için kullandığı ikinci yol hakkında Merzûkî bir bilgi vermiyorsa da, bunun da Mekke'den Necd'e doğru uzanan ve Vâdiyu'r-Rumma'ya varmadan kuzeye Nüfûd Çölüne dönen ve kervancıları bu pazara ulaştıran yol olması gerekir. Bu yol doğuya doğru takip edildiği takdirde Orta Arabistan'daki Vâdiyu'r-Rumma'ya gelir ve burası geçilip kervancıları Basra sahiline ulaştırır.¹⁷

Kervanlar bu yolu kullanarak Irak tarafına (Mezopotamya'ya) giderlerse soygunculardan korunmak için Beni Kays'ın bir kolu olan Amr b. Mersad'ın

¹⁴ Hamidullah, II, 1000; Hodgson, I, 172- 173.

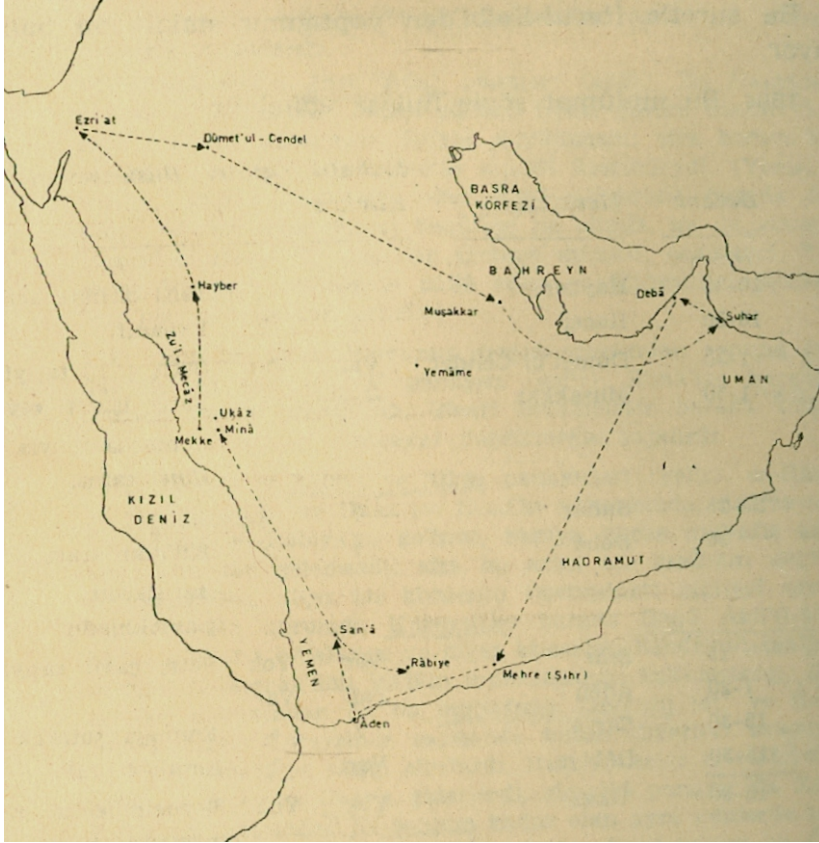
¹⁵ Kureyş kabilesi de Mudar'a mensuptu. Bkz. el- Bûti, Mustafa Ramazan, *Fıkhu's- Sîre*, terc., Ali Nar- Orhan Aktepe, selam Yayınları, İstanbul 1328, s. 54. Kuzey Araplarından, yani Adnanilerden olan Kureyşliler, nesep silsilesi olarak Adnan, Mead, Nizar, Mudar ve Kinane soyundan gelmekteydiler. Bkz. Hodgson, I, 172- 173; Yıldız, Hakkı Dursun, "Arap" (Tarih), *DİA*, III, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 273.

¹⁶ Hamidullah, II, 1004- 1005; (Merzûkî, Ahmed b. Muhammed, *el-Ezmine ve'l- Emkine*, I- II, Haydarabâd 1332. II, 161- 162'den).

¹⁷ Yol haritası için bkz. Hitti, I, 99.

Muhafız kıtalarına ihtiyaç duyarlardı. Bütün Rabia kabileleri de bunlara hürmet eder ve bunların koruyuculuğundaki kervanlara saldırmazlardı.¹⁸

Dûmetü'l- Cendel pazarında ayrıca, Arap şiirinin gelişmesi açısından önemli olan şiir müsabakaları da tertip edilmekteydi. Bu müsabaka diğer bazı panayırlarda olduğu gibi, zamanın en büyük şairi kabul edilen kimsenin hakemliğinde gerçekleştiriliyordu.¹⁹

Şekil 1: Ceziretü'l-Arab'da Meşhur Panayırlar; Hamidullah, II, 1004.

¹⁸ Hamidullah, II, 1001.

¹⁹ Bkz. Çetin, Nihad M., "Arap" (Yazı), *DİA*, III, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 287.

1.2. Muşakkar Panayırı

Kervan tüccarları Dumetu'l- Cendel Panayırından ayrıldıktan sonra, güney Bahreyn'e doğru yola çıkar, ticaret için Bahreyn Körfezinden az içerdeki Muşakkar Pazarına gelirdi. Bu panayır Hacer topraklarında, bu günkü adıyla el-Hasa'da bulunuyordu. Bu panayır da Cumadel-Âhire'nin ilk günü, yani Dûmetü'l- Cendel Panayırının kurulduğu Rebiü'l- Evvel'den üç ay sonra kurulur ve ayın sonuna kadar devam ederdi. Pazarın yeniden açılması için gelecek yılın aynı ayı ve günün gelmesi gerekmektedir.²⁰ Bu pazara Araplar yanında İranlılar da, denizi aşarak ticari emtialarıyla gelmekteydiler. İslam öncesi dönemde Hz Peygamber de ticari seyahatlerinden birinde kervan tüccarlarıyla birlikte Muşakkar Pazarına gelmişti.²¹

Bu pazarı yönetenler ve onun sahipleri, Münzir b. Savâ'nın Mensubu olduğu Temim kabilesinin bir boyu olan Beni Abdullah b. Zeyd soyundandı. Bunları pazara yönetici olarak İran Kisraları tayin ederdi. Sonuç olarak bu pazarın yönetimi aslında Sasani Devletinin kontrolündeydi. Pazarı kontrol eden başkan, malları öşre (onda birlik gümrük vergisi) tabi tutardı, yani Pazara gelen mallardan onda bir oranında vergi alınmaktaydı ve buna öşür deniyordu.

Hicazlı ve Yemenli tüccarlardan bu Pazara gelmek isteyenler, kervanlarının soyulmasını ve eşkıyalar tarafından baskına uğramasını önlemek için Kureyşli muhafız kıtalarını arayıp bulur ve soygundan korunmak için bunları tercih ederlerdi. Çünkü Çünkü Hicazlı ve Yemenli kervanların Mudar topraklarından geçmesi gerekiyordu ve Mudarlılar, Kureyşli muhafızların koruduğu kervanları yağmalamıyorlardı. Kanaatimizce, Kureyşlilerin Mudar'a mensup olmaları da bu durumda tesirlidir.²² Merzûki'nin verdiği bilgilere göre, Muşakkar'a gelmek için mutlaka muhafız kıtaları kullanmak gerekmektedir. Burası oraya gelen Tüccarlar ve seyahat eden insanlar için cazip bir memleketti. Burayı bir kez gören mutlaka cazibesine ve güzelliğine kapılırdı.²³

²⁰ Taberi, *el- Muhaber*, s. 265; Hamidullah, II, 2002; Köksal, VIII, 535; Sarıcık, *Çağrı-Medine*, s. 517.

²¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I- VI, Beyrut ty, IV, 206; Ağırman, Mustafa, "Deba", *DİA*, IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 60- 61.

²² Bilindiği gibi, Araplar iki büyük koldan meydana gelmekteydi. Güney Araplarına Kahtaniler, kuzey Araplarına Adnaniler denilmekteydi. Adnaniler ve Kahtaniler arasında eskiden beri devam eden bir düşmanlık vardı. Bu iki zümre zaman zaman da savaşımıştır. Savaşta Mudarlılar başlarına kırmızı sarık sararken, Kahtaniler başlarına sarı sarık sarıp bunu alamet edinmişlerdir. Şair Ebu Temmam'ın ilkbaharı tavsif eden bir beyti de bundan söz eder ve şöyle der: " *Muhmerratiin musferratiin fe ke ennehâ- 'usubun teyemmenü fi'l-veğâ ve temaddaru: Savaşta Yemenlilerin ve Muzarluların kullandığı sargılar gibi, (ilkbahar) kırmızılındı ve sarardı.*" Bkz. Ahmed Emin, *Fecru'l- İslâm*, terc., Ahmed Serdaroglu, Kılıç Kitabevi, Ankara 1976, s. 33.

²³ Bkz. Hamidullah, II, 1005; (Merzûki', II, 163'ten).

Burada alış veriş; alanın ve satanın birbirine el değdirmesi demek olan “mulânese” ve “hamhama” (göğüsten homurtulu sesler çıkarma) yoluyla olurdu. Elle temas, yalnız bir hareketle yerine getirilmekteydi. Alım satım için alıcı ve satıcı birbirlerine parmak göstermekle bunu gerçekleştirirlerdi. Bu durumda alım satım gerçekleşinceye dek iki taraf birbiriyle konuşmazdı. Hamhamaya gelince, bunu kaynaklar çok açık şekilde anlatmazlar. Yalnız hamhama alıcının alış satışta aldatıldığını iddiası durumunda yalan yere yemin edilmemesi içindi.²⁴

1.3.Suhar Panayırı

Recep ayının ilk günü kervan tüccarları Muşakkar panayırını terk edip, Umman’da deniz kıyısında yer alan Suhar’a yönelirlerdi. Fakat, Merzûki’ye göre, bu pazara evvelki panayırlara, yani Dûmetü’l-Cendel ve Muşakkar’a katılmamış olan kervan tüccarları geliyor, burada özellikle dokumalarını ve diğer ticari emtialarını satışa arz ediyorlardı. Arabistan yarımadasında özellikle Mekke’de dokumacılık ve kumaş ticareti önemliydi. Ezraki, *Ahbâru Mekke* adlı kitabında, cahiliye döneminde Kureyş kadınlarının ihrama girince, dokuma işini bıraktıklarını, ip bükmediklerini, tavşan kılından elbise dokumadıklarını ve tavşan kılı ipi de bükmediklerini nakleder.²⁵ Bu açıklamalar bize Mekke’de bir cahiliye âdetini aktardığı gibi, orada dokuma tezgâhlarının olduğunu, dokuma işiyle genelde kadınların meşgul olduğunu da gösterir.

Bu pazarda alış satışlar, çakıl taşı atma yöntemi ile gerçekleşiyordu.²⁶ Recebin yirmi beşinde başlayan Suhar yalnız beş gün sürerdi. Burada Cülanda b. Müstekbir öşür tahsil ederdi.²⁷ Cülenda İran Kisrası tarafından Umman Meliki olarak tanınan veya tayin edilen biriydi. Kendisinden sonra ülke, iki oğlu Ceyfer ve Abd tarafından da yönetilmişti.²⁸ Suhar’da özellikle dokumalar ve bunun yanında diğer mallar da satılmaktaydı. O zamanlar bazı Arabistan kentlerinde demircilik, dericilik, şarapçılık, terzilik kuyumculuk, itriyatçılık ve marangozluk başlıca sanayi kollarını oluşturmaktaydı.²⁹ Bu açıdan, pazarlarda bulunan malların hep ithalat ürünü olması düşünülmemelidir.

1.4.Debâ Panayırı

Deba, Umman sahilinde, Hindistan’a açılan bir liman kentiydi. İslam öncesi dönemde Deba’da, çok sayıda Zenci, Fars, Hintli ve Belûcistanlı yaşamaktaydı.

²⁴ Taberi, *el-Muhabber*, s. 265; Hamidullah, II, 1001.

²⁵ Ezrakî, Ebu’l- Velid, Muhammed b. Abdullah, *Kitâbu Ahbâr-ı Mekke*, neşr, Wüstenfeld, Leibzig, 1858, s. 133. Ayrıca bkz. Ezrakî, Ebu’l- Velid, Muhammed b. Abdullah, *Ahbâru Mekke (Kâbe ve Mekke Tarihi)*, Terc., Y. Vehbi Yavuz, Feyiz Yayınları, İstanbul, s. 170, 233 vd.

²⁶ Hamidullah, II, 1005; (Merzûki’, II, 163’ten).

²⁷ Taberi, *el-Muhabber*, s. 265; Belazuri, s. 110, 112; Sarıçık, *Çağrı- Medine*, s. 516.

²⁸ Hamidullah, I, 447, nr. 685;

²⁹ Özyayın, “Arap”, *DİA*, III, 322.

Deba'da oturan Ezdlilerden bir heyet henüz Hz. Peygamber hayatta iken Medine'ye gelmiş ve İslamiyeti kabul etmişti. İrtidat olayları sırasında Deba da İslam Devletine isyan etmişse de, Hz. Ebu Bekir oraya İkrime b. Ebu Cehil komutasında asker göndererek burayı yeniden itaat altına almıştı. Ahmed b. Hanbel Müsned'inde, İslam öncesi dönemde Rasulullah'ın ticari seyahatlerinden birinde Muşakkar Panayırına uğradığından söz etmektedir.³⁰ Bu açıdan Rasulullah'ın içinde bulunduğu kervanla Deba'ya uğradığı da tahmin edilebilir.

Suhar Panayırından ayrılan kervanlar bu kez kuzeye, Basra Körfezinin batı kıyısında olan Deba'ya geçerlerdi. Deba bir ticaret merkezi olması yanında ayrıca bir tarım ve balıkçılık merkeziydi. Debâ panayırı, pazarlar haritasında da görüldüğü üzere, aynı zamanda Basra Körfezi kıyısında, Umman sahilinde büyük bir limandı. Buraya doğudan, batıdan, Hint, Çin ve Sind'den (Hindistan alt kıtası) tüccarlar geldiği gibi, İran ve Arap yarımadası tüccarları da geliyordu. Debâ, Arabistan'ın ve denizaşırı ülkelerin mallarının alınıp satıldığı bir panayırdı.

Görüldüğü üzere Debâ, aynı zamanda bir tarım ülkesiydi. Arap Yarımadası, genelde çöllerden oluşsa da, onun bazı yerlerinde farklı tarım ürünleri yetişmekteydi. Mesela, Yemen'de buğday, Asûr'de zambak, Taif'te diğer tarım ürünleri yanında özellikle bol miktarda üzüm yetişmekteydi.³¹ Ayrıca, Necid'te ve Orta Arabistan'daki Yemame bölgesinde de Arpa ve buğday üretimi yapılmaktaydı. Bu açıdan Debâ'da satılan ürünler arasında hububatı da saymamız mümkündür. Şu kadar var ki, Arabistan'da üretilen hububat ve tarım ürünleri ihtiyaca kâfi gelmiyor ve bu yüzden Suriye, Mısır, Mezopotamya, Habeşistan ve Hindistan'dan hububat ithal ediliyordu.³² Arabistan yarımadasında hububat kıtlığı açısından Hz. Peygamber zamanında bile sofralarda her zaman ekmek bulmak mümkün olmuyordu.³³ Hicretin dokuzuncu yılında (630) Tebuk seferi öncesi Nebati kökenli un ve zeytinyağı tüccarları Şam topraklarından Medine'ye gelmişlerken, düşman hakkında Hz. Peygamber'i bilgilendirmişlerdi. Bu durum ekmek yapmak için Şam topraklarından Medine'ye buğday getirilip satıldığını göstermektedir.³⁴ Hz. Ömer devrinde mısırdan buğday ithal edildiğini de bilmekteyiz.³⁵

Bu pazar Recep ayının son günü başlardı. Burada alış satışlar icap kabul tarzıyla yapılırdı. Burada öşürleri yine Kısra tarafından tayin edilen Umman Meliki Cülanda b. Müstekbir toplar ve Melikler gibi hareket ederdi. Şu halde Suhar ve

³⁰ Ahmed b. Hanbel, IV, 206; Ağırman, "Deba", *DİA*, IV, s. 60- 61.

³¹ Taberi, *el-Muhabber*, s. 265- 266; Hamidullah, II, 1005; (Merzûki', II, 163'ten);

³² Özaydın, "Arap", *DİA*, III, 322.

³³ De Goeje, "Arap" (Etnoğrafya), *İA*, I, s. 484.

³⁴ Buhari, VI, 70; Vakidi, III, 990; Köksal, IX, 153- 154; Lings, s. 519; Sarıcık, *Çağrı-Medine*, s. 559;

³⁵ Sarıcık, Murat, *Dört Halife Dönemi*, Nesil Yayınları, İstanbul 2010, s. 255.

Deba pazarları da, İslam fetihlerinden önce Sasani Devletinin elindeydi.³⁶ Deba Panayırının ön önemli özelliği kıtalar arası bir panayır olmasıydı.³⁷ Dikkat edilirse, buraya doğudan, batıdan, Hint, Çin ve Sind'den (Hint alt kıtası) tüccarlar geldiği gibi, İran ve Arap yarımadası tüccarları da geliyordu.³⁸

1.5. Şıhr Panayırı

Sonra kervan tüccarları ve denizi aşarak Arap Yarımadasına ayak basıp Debâ'ya gelen bütün tüccarlar, diğerleri gibi senede bir kez belli günler içinde kurulan beşinci panayır Şıhr'a gelirlerdi.

Merzûki'nin verdiği bilgiye göre, burada herkes tarafından aranılan deriler,³⁹ kumaşlar ve diğer ticari emtia satılırdı. Bu pazarda kervancıların genelde aldıkları ise; günlük (kundur), bir tür zamk olan mürrü's- sâfi (Arap zamkı), sarısabır ve duhn denilen Hint darısıydı.⁴⁰

Tüccarlar, bu pazara ulaşmak için uzun bir yol kat ederek, güney Arabistan'a intikal ederler, Hint okyanusu kıyısında yer alan Mehre'deki Şıhr panayırına ulaşırlardı. Bu Pazar (Sûku'-ş- Şıhr), Hz. Nuh'un peygamber olarak gönderildiği beldede, onun kabrinin bulunduğu dağın yanında ve gölgesinde kurulurdu. Burada bir meliklik/yönetim ve devlet otoritesi olmadığı için pazar öşrü de yoktu.

Tüccarlar geliş yolunda kervan güvenliğini sağlamak için, Mehrîlerin bir kolu olan Beni Muttalib b. Harb'in muhafız kıtalarından adamlar kiralar ve para mukabilinde onlardan faydalanırlardı. Bu panayır Şaban ayı ortasında başlardı. Ticari muameleler burada da çakıl taşı atma yöntemi ile yapılırdı.⁴¹

1.6. Aden Panayırı

Bilindiği üzere Aden, Hint Okyanusu kıyısında, güney Yemen'de bir limandır. Şıhr Panayırından ayrılan tüccarlar, çok fazla yol kat etmeden Mehre'nin

³⁶ Taberi, *el- Muhabber*, s. 266; Hamidullah, I, 447, nr. 685.

³⁷ Hamidullah, II, 1003.

³⁸ Taberi, *el- Muhabber*, s. 265- 266.

³⁹ Arabisan Yarımadası'nda deri denilince akla öncelikle Taif gelir. Taif, Mekke'nin güneyinde, 1650 metre yüksekte bulunan, üzüm bağları, meyveleri, balı, şarabı ve derisiyle meşhur olan bir yerd. Taif'in tabaklanmış derileri o zamanlar her yerde aran bir maldı. Bkz. Belâzuri, *Fütûhu'l- Büldân*, terc., Mstafa Fayda, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 79 vd. İbnü'l- Kelbi, Muhammed b. Sâib, *Kitâbu'l- Asnâm*, Kahire ty, s. 31- 33; Abdulfettah Ali Şehhâle, *Dirâsât fî Târîhi'l Arab*, kahire 1972, s. 16 vd. Sarıcık, *Cahiliye*, s. 198 vd.

⁴⁰ Hamidullah, II, 1005; (Merzûki', II, 163- 164'ten); Hitti, I, 76; Özaydın, "Arap", *DİA*, III, 322.

⁴¹ Taberi, *el- Muhabber*, s. 265; Hamidullah, II, 1002.

güney batısında yer alan Aden'e gelirlerdi. Burada Ramazan'ın birinden onuna kadar devam edecek olan Aden Panayırına konaklanırdı. Burada gelinen yolun kısıtlılığı ve Ebnaların⁴² kurduğu krallığın yol güvenliğini iyi sağlamasından dolayı, kervanlar güvende olur ve yolda muhafızlara ihtiyaç duyulmazdı. Kara yolu ile Şihr'a gelenler, Şihr Pazarından Aden'e giderdi. Denizaşırı ülkelerden gelenler bu pazara gitmezlerdi. Yalnız, onlardan ellerinde satılmamış malı bulunanlar Aden'e gitmeyi düşünebilirlerdi.⁴³ On gün süren bu pazarda, pazara getirilen mallardan alınan 1/10 oranında pazar öşrü vardı ve bu vergi, krallık tarafından tahsil edilirdi.⁴⁴

Bu pazarda alış satışı konu olan en meşhur ve dikkat çekici mal, "Halûk" adı verilen parfümdü ve özellikle bu pazara mahsustu ve burada bulunurdu. Aden Panayırını, bu parfümü ile ünlüydü. Bu koku/parfüm en güzel şekilde Adenliler tarafından imal ediliyor ve onlardan başka kimse onu üretmiyordu. İslam döneminde de halûk Adenlilere mahsus bir ticari emtia olarak bu özelliğini sürdürdü. Hatta bu parfümün Kâbe'yi kokulandırmak için kullanıldığına dair de bilgilere sahibiz.⁴⁵

Denizaşırı ülkelerden gelen tüccarlar, özellikle bunu alıp beraberlerinde götürüyorlar, Hint ve Sind (Hint alt kıtası) diyarlarında bunu sattıkları gibi, bundan kendilerine bir iftihar ve gurur payı da çıkarıyorlardı. Yani Halûk Aden Pazarının en önemli ihraç malıydı. Kara yoluyla Aden'e gelen kervan tüccarları da bunu, İran ve Rum (doğu Roma) topraklarına alıp götürmekteydi.⁴⁶ Halûktan söz açılmışken, şunu da belirtelim: Arap yarımadası tüccarları, Doğu Afrika sahillerinden abanoz, fildişi, devekuşu tüyü ve altın ithal ettikleri gibi, itriyât da almaktaydılar. Diğer yandan Yemen bölgesinde bulunan pazarlara Hindistan'dan, "altın, mücevherat, fildişi, baharat ve pamuk gelmekteydi."⁴⁷

1.7. Sana Panayırını

Sana panayırını, yarımada kurulan büyük panayırlardan yedincisiydi. Güney Arabistan'daki Sana kenti önemli bir ticaret merkeziydi. Çin ve Hind'ten gemilerle getirilen ticaret malları Aden'den buraya ulaşır, buradan da genelde Kızıldeniz kenarındaki kara yoluyla kuzey Arabistan'a ve diğer ülkelere taşınırdı. Himyerîlerin kralı Zûnüvas burada yaşayan Yahudilere işkence edince, 525'te bir Habeş ordusu tarafından ele geçirilmişti. Ancak 570 yılında İran'ın yardımıyla Seyf b. Zûyezen buradaki Habeş yönetimine son verdi. Daha sonra Sasaniler valileri vasıtasıyla burayı yönetmeye başladılar.

⁴² Ebnâlar, İran soyundan olup Yemen'e yerleşen kimselerdir.

⁴³ Hamidullah, II, 1005; (Merzûki', II, 164'ten).

⁴⁴ Taberi, *el-Muhabber*, s. 266.

⁴⁵ Ezraki, *Ahbâr-u Mekke (Kâbe ve Mekke Tarihi)*, s. 241.

⁴⁶ Hamidullah, II, 1005; (Merzûki', II, 163- 164'ten); Hitti, I, 76.

⁴⁷ Özeydin, "Arap", *DİA*, III, 323.

İslam'ın Medine döneminde vali Bâzân hicretin onuncu yılında İslamiyet'i kabul edince, bu kez İslam devletinin bir valisi olarak burayı yönetmeye başladı. O 10/632 yılında ölünce yerine oğlu Şehr vali oldu. İrtidatlar sırasında Esvedü'l- Ansi kendisini öldürüp yönetimi ele geçirmişse de, çok geçmeden isyan 11/632'de bastırıldı ve Esved ortadan kaldırıldı.⁴⁸

Aden panayırından sonra Güney Arabistan'daki Sana şehrine gelinir, Ramazan'ın ortasından sonuna kadar, 15 gün süren Sana Pazarına iştirak edilirdi. Sana güney Arabistan'da, Kızıldeniz'den 170 km. içerde, 2200 metre yükseklikte kurulmuş, Sebe dilinde “*iyi korunmuş*” anlamına gelen bir şehirdi. Bu kentin etrafı dağlarla çevrilmiş, bir zamanlar Himyerilerin de başkentliğini yapmıştı. Görüldüğü gibi bu pazar, Aden Panayırından beş gün sonra kuruluyor ve on beş gün devam ediyordu.⁴⁹

Pazarın öşrünü yine bu topraklara hükmeden Ebna Yönetimi topluyordu. Burada da alış verişler el değdirme (Mülânese) ile oluyordu. Mülânesede alıcı veya satıcının birinin diğerinin elbisesine elini değdirmesi ile alım-satım gerçekleşiyordu. Yahut satılan mala hiç bakmaksızın, örtülü haldeki ticari metaya el sürülürdü.⁵⁰ Mülânese tarzı alış veriş İslam döneminde yasaklanmıştı.⁵¹

Bu pazara, pamuk, safran, boya ve ihtiyaç duyulan ve pazarda alıcı bulan diğer mallar da getirilmekteydi. Burada ayrıca, dokumalar ve demir satışları da oluyordu. Sanalılar, fiyatlar uygun olduğu müddetçe başka pazarlara gitmezler ve alış verişlerini bu pazarda yaparlardı.⁵²

1.8. Râbiye ve Ukaz Panayırları

Sıradaki sekizinci ve dokuzuncu panayırlar Râbiye ve Ukaz panayırlarıydı. Râbiye panayırı Sananın güney doğusunda, yani Şihr ve Sana arasında bir yerdedir. Şihr, Aden ve Sana Panayırları gibi, Güney Arabistan'da bulunur ve Hadramevt'tedir.⁵³ Sana pazarından sonra tüccarlar muhafızlarla Râbiye panayırına gelirlerdi.

⁴⁸ İbn-i Hişam, IV, 271, Buhari, Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l- Buhari*, I- VIII, el- Mektebetü'l- İslâmiyye, İstanbul ty. V, 118; Ahmed b. Hanbel, III, 86, Müslim, IV, 1781; Diyarbekri, II, 156- 157; Algül, Hüseyin, “Esved el- Ansi”, *DİA*, XI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 441- 442; Köksal, X, 335- 346; Bilge, Mustafa L., “San'a”, *DİA*, XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 88- 89; Sarıcık, *Çağrı- Medine*, s. 616- 617.

⁴⁹ Taberi, *el- Muhabber*, s. 266; Bilge, “San'a”, *DİA*, XXVI, s. 88- 89.

⁵⁰ Feyruzabadi, Muhammed b. Yakûb, *el- Kâmûsu'l- Muhît*, Müessesetü'r- Risâle, Beyrut 1996, s. 740.

⁵¹ Bkz. Canan, I, 462, 499.

⁵² Hamidullah, II, 1006; (Merzûki', II, 164- 165'ten).

⁵³ Taberi, *el- Muhabber*, s. 266.

Bu arazi her hangi bir idarenin yönetiminde değildi. Burada can ve mal güvenliği tehlikede idi ve tüccarlar için büyük risk taşıyordu. Hatta kervanlara ve kervandakilerin mal varlığına göz koyan soyguncular, yapabilirlerse malları bir yana, kervancıların sırtındaki elbiseleri bile soyup alırlardı. Bu yüzden bu pazara ulaşmak için mutlaka muhafızlar kiralanması gerekiyordu. Hiçbir kervan ve kervancı buraya muhafızsız ulaşamazdı. Kureyşliler burada Beni Âkil el-Murâr'ın muhafız kıtalarını kullanırlardı.

Pazara gelen diğer kervancılara gelince, bunlar da Kinde'ye mensup olan Mesruk b. Vâil ailesinden muhafız kıtalar kullanmaktaydılar. Çünkü Beni âkil ve Mesruk b. Vâil ailesine mensupları o taraflarda saygı gören ve hürmet edilen iki aileydi.⁵⁴

Sana Pazarı'ndan ayrılan bazı tüccarlar Râbiye'ye gelirken, bir kısmı da Mina'nın kuzeyine, Arafat yakınındaki Ukaz panayırına gelirdi. Ukaz panayırını zilkade ayı başında kurulur ve yirmi gün sürerdi.⁵⁵

Yine Kettani, Zübeyr b. Bekkâr'ın *Kitâbu'n- Neseb*'inden Ukaz, mecenne ve Zülmeccaz Panayırlarının açılma ve kapanma zamanları hakkında şöyle bir bilgi aktarımında bulunur:

*“Ukaz Panayırını zilkade hilalinin doğduğu sabah açılır ve yirmi gün devam ederdi. Sonra Mecenne Panayırını açılır ve zilhiccenin hilaline kadar on gün devam ederdi. Sonra Zülmeccaz Panayırını sekiz gün açık kalır ve ardından hacca yönelinirdi.”*⁵⁶

Ukaz Panayırını, Arabistan Yarımadasının Hicaz bölgesi içinde, Mekke'nin güney doğusunda, hac bölgesi olan Mina'nın hemen kuzeyinde Nahle ile Taif arasında kurulmaktaydı ve Taif'e yaklaşık 10 mil uzaklıktaydı. Kastalâni'ye göre Ukaz, kendisinde bir alem/işaret ve dağ olmayan düz bir sahra demektir. Bir görüşe göre de Ukaz adı, orada pazar sırasında şairlerin karşılıklı şiirler okuyarak teâküz etmelerinden, yani karşılıklı övünmelerinden dolayı bu pazara verilmiştir.⁵⁷ Ukaz, Nahle ve Taif arasında Fetak denilen bir mahalde kuruluyordu ve Sana'ya giden yola bir merhale uzaklıktaydı.⁵⁸ Ezraki Ukaz'ın Taife 12 mil uzaklıkta ve Sana yolu

⁵⁴ Taberi, *el- Muhabber*, s. 267.

⁵⁵ Vakidi, I, 62, 340; II, 594; Kastalâni, *İrşâdu's- Sâri*, I- X, İstanbul 1871, III, 295; Kettani, II, 379; Mahmud Esad, s. 153; Hamidullah, II, 1002, 1004.

⁵⁶ Kettani, II, 379; Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte*, I- XVIII, Akçağ Yayınları, İstanbul ty, II, 185.

⁵⁷ Mahmud Esad, s. 208.

⁵⁸ Kastalâni, III, 294; Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi, Kültürel, Dini, Sosyal İslam Tarihi*, I- VI, Terc., İsmail Yiğit ve arkadaşları, Kayıhan yayınları, İstanbul 1985, I, 80; Hamidullah, II, 1002 vd. Çağatay, Neşet, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, s. 157; Sarıca, *Çağrı- Medine*,

üzerinde olduğunu söyler. Onun kurulduğu yer, Kays b. Ğaylan ve Sakiflilere aitti.⁵⁹

Zilkade başında kurulup yirmi gün süren Ukaz'da, her pazara gelenin kendisine ait bir pazar yeri vardı. İnsanlar burada, bayraklar ve özel işaretler altında toplanırlardı. Buraya gelen her kabileyi o kabilenin büyüğü idare ediyordu. Pazarın sokakları vardı ve halk alış veriş ederken birbirine karışır ve pazarın sokaklarında toplanırlardı.⁶⁰

Araplar açısından pazarlar içinde Ukaz'ın müstesna bir yeri vardı ve pazarlar içinde en büyüğü idi. Her taraftan insanlar oraya gelir, Kimin görülecek bir davası varsa Ukaz'da buna bakmakla görevli memura başvururdu ve bu anlaşmazlıkları çözme görevi, Temim kabilesine mensup kimselere verilmişti. Cahiliyede meşhur ve yaygın olan intikam alma geleneği de genelde, Ukaz panayırının açılışını bekliyordu. Bir kimse intikam alacağı kişiyi bulamaz ve yerini bilmezse onu Ukaz'da arar bulurdu. Kimin yakınlarından biri bir kabile baskınında esir alınıp köleleştirilseyse, Ukaz'da onu fidye ile kurtarmaya gelirdi. Ayrıca, kim bütün Araplarca bilinmesini istediği bir iş yapmak ister veya yapacağı işe insanları şahit tutmak isterse bunu Ukaz'da yapardı. Cahiliye dönemi Araplarında karşılıklı övünmek (mufahara) bir gelenektir. Bu yüzden kim halkın huzurunda karşılıklı övünme yarışına girmek isterse onu burada yapmak isterdi.⁶¹ Ayrıca, Ukaz Pazarında kürsüler kurulur, orada halka hitap eden önemli hatipler, söz alıp kendilerinin ve kabilelerinin önemli vasıflarını her yıl sayıp dökerlerdi.

Şekil 2: Ukaz Panayırının günümüze ulaşan kalıntıları⁶²

s. 205; Sarıcık, Murat, *Hız Muhammed'in Çağırısı- Mekke Dönemi*, Nesil Yayınları, İstanbul 2006, s. 231-232, 258- 259. Ukaz panayırının Şevval ayı ortalarında kurulduğunu söyleyen kaynaklar da vardır. Bkz. Muhammed Rıza, *Muhammed, Dâru'l- Kütübi'l- İslâmiyye*, Beyrut 1988, s. 152.

⁵⁹ Ezraki, I, 131.

⁶⁰ Ezraki, I, 129.

⁶¹ Mahmud Esad, s. 208; Corci Zeydan, *Medeniyet-i İslamiye Tarihi, I- IV*, terc., Zeki Meğamiz, Doğan Güneş Yayınları, İstanbul 1971, I, 30

⁶² Öztürk, Necati, - Özel, Ahmet, *Hicaz Albümü*, İSAM Yayınları, Ankara, 2007, s. 87.

Ukaz'da, şiirler okunur ve önemli konuşmalar (hutbe) yapılırdı. Şiir okumak isteyen ve gururlandığı her haliyle anlaşılabilir bir şair yüksek bir deve üzerine veya yüksek bir yere çıkar, bütün gözler onun üzerine toplanıp sükûnet sağlanınca, yüksek sesle ezberden kaside okumaya başlardı. Şiirinde bazen yaşadığı olaylarla kendisini ve kabilesini över, yeri gelince intikamın lezzetini anlatır, misafir ağırlama ve cömertlikten söz eder, şiirde şecaatini dile getirir, çöllerden ve vahalardan ve şiirinde yer alan çöl hayvanlarından bahsedirdi. Şair şiirini okurken başında bir sarık ve elinde bir asa bulunur, şiir okuyan ayakta ise bu asasına dayanarak şiirini inşad ederdi. Bazen de şairin elinde, asası yerine bir ok veya mızrak olur, şair bunlarla yaptığı işaretlerle sözüne tesir katmak isterdi.

Burada şiirinde iddialı olan şairler şiirleri konusunda yarışlardı. Yarışmada üstün gelen böylece kendi şerefini ve kabilesinin şerefini yükseltmiş olurdu ki, bir kabilenin şairinin böyle bir mazhariyete ulaşması o kabile ve şairi için çok önemliydi. Nâbiğatü'z- Zübyani (535- 604) henüz hayattayken, Ukaz'da kırmızı deriden bir kubbe içinde bir kürsü üzerinde oturur ve şairler Ukaz'da ona gelip şiirlerini takdim ederlerdi. O da güvenilen bir hakem olarak bu şiirlerden en fazla beğendiğini birinci ilan ederdi.⁶³

Râbiye ve Ukaz Panayırlarının, her ikisinin de Haram aylardan Zilkade ortalarında kurulup, bu ayın sonuna adar devam ettiği gibi bir görüş varsa da kanaatimizce bu doğru değildir. Kettani'nin İbn-i Hacer'den naklen verdiği bilgiye göre, Ukaz Panayırı, İslami dönemde hicri 129 /747 yılına, Emevilerin son zamanlarına kadar devam ettikten sonra ilk ortadan kalkan cahiliye panayırı olmuştur. Onun bazı hadislerde de ismi geçer. Bunlardan birini İbn-i Abbas öyle rivayet eder: "*Rasulullah (s.a.v.) ahabından bir grupta birlikte Sûk-ı Ukâz'a gitmek üzere hareket etti.*"⁶⁴

Hz. Peygamber nübüvvetin on birinci yılı, Taif dönüşünden sonra boş durmamış, yanına Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ali'yi de alarak Haram Aylarda Hac mevsiminde kabilelere tebliğ yapmayı planlamıştı. Bunu gerçekleştirmek için Haram aylarda kurulan Ukaz, Mecenne ve Zülmecaz Panayırlarında halka İslam'ı tebliğe başlamıştı. Çünkü Haram aylarda kurulan bu üç Panayır, birbiri ardınca kuruluyordu. Cahiliye'de hacı adayları Ukaz pazarından sonra Mecenne'ye geliyorlar, burada on gün kaldıktan sonra Zülmecaz panayırına hareket ediyorlardı.⁶⁵

⁶³ Mahmud Esad, s. 208- 209.

⁶⁴ Kettani, Muhammed b. Abdulhay, *et- Terâtibü'l- İdâriyye*, I- III, Çev., Ahmet Özel, İz Yayıncılık, İstanbul 1991, II, 379; (İbn-i Hacer, *Fethu'l- Bâri*, VIII, 77'den).

⁶⁵ Kastalani, III, 295; Sarıca, *Çağrı- Mekke*, s. 258.

Hz. Peygamber de bir zaman Ashab'tan bir grupla oraya katılmıştı.⁶⁶ Zehebi'nin *Tarihu'l- İslam* adlı eserinde Hz. Peygamber'in doğumundan söz ederken kaydettiği rivayete göre, bu Pazar ilk olarak Fil Vakasından on beş yıl sonra ilk kez kurulmuştu.⁶⁷ Buraya, Kureyş, Havazin, Gatafan kabilesi ve kolları beni Eslem ve Ehabîş katılıyordu. Ukaz'da ne pazar öşrü, ne muhafız kullanma söz konusu değildi. Çünkü bu Pazar savaşın kendisinde haram olduğu dört aydan biri olan zilkade'de kurulan bir pazardı. Haram ay uygulaması muhafız kitalarını gereksiz kılmaktaydı.⁶⁸

Ukaz'da başka Arabistan pazarlarında bulunmayan şu hususiyetler vardı: Zamanın Yemen hükümdarı buraya, satılmak üzere çok iyi vasıflı bir kılıç, güzel bir elbise ve iyi sürat yapan mükemmel bir at gönderir, "*Arapların en asilinin alması gereken şey budur*" diye ilan ettirirdi. Hükümdarın aslında bundan maksadı şuydu: Böylece o pazara gelen Arapların en asillerini tanımak, onları huzuruna davet etmek ister, onlarla dost olup cömertliğini onlara göstermek arzuları.⁶⁹

Bir de, bir kimse bir diğerine ihanette bulunmuş veya bir başkası aleyhine ağır bir cürüm işlemiş olsa, Ukaz'a gelinince onun için ihanet bayrağı çekilir, orada olanlara bu kişi ve ihaneti hakkında bilgi vermek için bir konuşma yapılır ve şöyle denirdi:

*"Dikkat edin! Fulan kimse bir haindir, onu tanıyıp biliniz, bundan sonra onunla evlilik bağları kurmayınız, onun bulunduğu yerde oturmayınız ve onunla konuşmayınız."*⁷⁰

Böylece o kişinin hainliği bir ihanet bayrağı ve konuşma ile herkese ilan edildiği gibi, onun kötülüğüne karşı pazara gelenler uyarılmış olurdu. Bu durum zamanımızda olduğu gibi, suçlunun suçundan dolayı teşhiri anlamına da gelmekteydi. Hain olarak teşhir edilen kişi kendini ıslah ederse, bu istenen şeydi ve teşhirin amaçlarından biriydi. Fakat aynı kimse hainliğini sürdürecektir ve kendini düzetmezse, onun bir resmi/tasviri yapıp Ukaz'da bir mızrak üzerine asılır; ona lanet edilerek kendisi taşa tutulurdu.⁷¹

Araplar içinde asil/şerefli kabul edilen herkes kendi bölgelerindeki panayırlara tacir sıfatıyla gelirlerdi. Fakat Ukaz panayırının bir hususiyeti vardı ve bu da ona bütün bölgelerden gelen asillerin katılmasıydı. Ukaz'a gelen asiller tanınmamak için yüzlerine peçe sarkıtırlardı. Bu tanınmamak kastıyla yapılan bir

⁶⁶ Canan, II, 185.

⁶⁷ Zehebi, s. 23, 297, 679.

⁶⁸ Taberi, *el- Muhabber*, s. 266.

⁶⁹ Hamidullah, II, 1005; (Merzûki', II, 165'ten).

⁷⁰ Hamidullah, II, 1006.

⁷¹ Hamidullah, II, 1006; (Mezrûki, II, 170'ten).

tedbirdi. Onlar yağmacılık ve haydutluğu meslek edinenlerin kendilerini tanımamaları için bunu yapıyorlardı. Çünkü orada olan ve yağmacılığı meslek edinenler onları tanırsa, bir gün kendilerini esir edip ağır fidye talebinde bulunabilirlerdi.⁷²

Panayırlarda yapılan alışverişlerde bazı aldatmalar ve hileler de yapılabilmekteydi. Bu yüzden taraflar arasında ihtilaflar da çıkıyordu. Mesela Ukaz Panayırında ihtilafları çözmek için bir hâkim bulunmaktaydı. Bu hâkim Doğu Arabistan'da meskûn olan temim kabilesinden Ukaz'a gelmekteydi.⁷³

Bu pazarın bir diğer özelliği de uluslararası bir pazar olmasıydı. Deba Panayırı ise kıtalar arasıydı.⁷⁴ Ukaz'da uygulanan müzayedede (açık artırma) usulüne Serâr (gizlice söz birliği etme) denir. Malını açık artırma ile satmak isteyen kişi, fiyat artıracak bazı kimseler bulur, mal çıkan müşteriye satılınca, kârı bu kimselerle paylaşılırdı.⁷⁵

1.9. Mecenne ve Zülmeceaz Panayırları

Ukaz Panayırından sonra, hacı adayları Mecenne panayırına gelirdi. Mecenne, Mekke'nin güneyinde, Mekke'ye 12 mil uzaklıkta, Merruzzahran'da, Kinanelilere ait ve onların toprağında kurulan bir pazardı. Araplar cilerin çok olduklarına inandıkları yerlere "mecenne" derlerdi.⁷⁶ Bir görüşe göre, Ukaz pazarından sonra hacılar, Zülmeceaz panayırına gelirler ve burada sekiz gün kalırlardı. Ezraki'ye göre, bu Pazar on gün devam etmekteydi.⁷⁷ Ardından insanlar hacca yönelirdi. Hz. Peygamber, Henüz peygamber olmadan önce defalarca Mecenne panayırına katıldığı gibi, Mekke'de on yıl boyunca Hac mevsiminde, Mecenne ve Ukaz Panayırlarındaki insanlara gelmiş, onları izlemiş ve bu pazarlarda halka İslam'ı tebliğ etmişti.⁷⁸ Mecenne panayırı ile ilgili olarak, Bila'li Habeşi'nin Medine'ye hicretten sonra hastalanıp söylediği bir şiirini de bilmekteyiz.⁷⁹

Rasulullah nübüvvetin on birinci yılındaki davetinden, Ukaz Panayırının son günü, yani Zilkade'nin yirmisinde Mekke'ye dönmüştü. O Mecenne ve

⁷² Hamidullah, II, 1007; Mezrûki, II, 166'dan).

⁷³ Hamidullah, II, 1012.

⁷⁴ Hamidullah, II, 1003.

⁷⁵ Taberi, *el-Muhabber*, s. 267.

⁷⁶ Ezraki, I, 131; Kastalani, III, 294; Heyet, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, el-Meketebü'l-İslâmiyye, İstanbul ty., s. 140- 1541; Sarıcık, *Çağrı- Mekke*, s. 232; Sarıcık, *Çağrı- Medine*, s. 205, 270, 354.

⁷⁷ Ezraki, I, 129; Canan, II, 185.

⁷⁸ Kasatalani, III, 294; Kettani, II, 379; (*Telbîsu İblîs*'ten naklen).

⁷⁹ Bkz. İbn-i Hişam, IV, 364; Ezraki, I, 131.

Zülmecaz Panayırlarında da davetini sürdürmüştü.⁸⁰ Cahiliye döneminde de İslam'dan farklı ve bozuk da olsa hac ibadeti vardı. Cahiliye'de hacılar, zilhicce'nin dokuzunda Arafat'ta vakfe yaparlar, Onunda Mina'ya gelip aynı gün Kâbe'yi tavaf ederlerdi. Rasulullah tarih kaynaklarının tespitine göre, on birinci yıl, Hacıların Mina'da bulunduğu üç dört gün içinde, Mina'da görüştüğü farklı kabilelere İslam'ı tebliğ etmişti.⁸¹ Mecenne ve Zülmecaz panayıruları Ukaz panayırının terk edilmesinden sonra terk edilmişlerdi.⁸²

Zülmecaz, Mekke'ye birkaç mil uzaklıkta, Arafat'a yakın ve oraya bir fersah uzaklıktaydı.⁸³ Kastalani'ye göre, Zülmecaz hac ayı olan Zilhicce'de kurulup, İslam döneminde Müslümanlar o ayda burada alış verişi etmeyi haram saydıkları için o ve benzeri panayırarda ticareti vazgeçmişler ve bunun üzerine Bakara suresi 198. Ayeti nazil olmuştu. Kastalani'ye göre cahiliye dönemi pazarlarında alış verişin cevazını ilgilendiren Bakara suresi 197. Ayeti özellikle şu dört pazarı ilgilendirmekteydi: Ukaz, Zülmecaz, Mecenne ve Hubaşe panayıruları.⁸⁴ Panayır Taif'in doğusuna, Ezd Kabilesi topraklarının batısına düşüyordu. Mekke'yi Basra'ya bağlayan ticaret yolu, bu panayırın hemen kuzeyinden geçmekteydi.⁸⁵

Mecenne'de on gün kalındıktan sonra, kalabalıklar Ukaz yakınındaki Zülmecaz panayırına gelirdi. Mecenne pazarı Hüzeyl kabilesine ait bir Pazar yeri idi.⁸⁶ Bu pazar da hac ve haram aylarından biri olan Zilhicce'nin ilk gününde başlar ve sekizine kadar devam ederdi. Zilhicce'nin sekizinci günü "*Terviye Günü*" olarak bilinir.⁸⁷ Bu panayırın ayın sekizinde bitmesi sonrası hacılar, Hac günleri için Mekke'ye gelirlerdi. Zaten zilhicce ayının dokuzuncu günü, "*Arefe Günü*"dür. Buradan hac için Mina'ya hareket edilirdi.⁸⁸ Zira Cahiliye döneminde de İslam döneminde olduğu gibi, İslam Haccından farklı da olsa, aynı günlerde hac yapılmaktaydı. Yani Zülmecaz, hemen hac günleri öncesi kurulan bir panayır idi.

⁸⁰ Nitekim İbn-i İshak onun Hac zamanı Zülmecaz Panayırında olduğundan da söz eder. Bkz. İbn-i İshak, Muhammed b. İshâk, *Sîratü İbn-i İshâk*, tahkik, Muhammed Hamîdullah, Hayra Hizmet Vakfı Konya, 1981, s. 90- 100; Sarıcık, *Çağrı- Mekke*, s. 259.

⁸¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. İbn- i Hişam, II, 32- 36; Diyarbekri, I, 306; Hamidullah, I, 160; Sarıcık, *Çağrı- Mekke*, s. 258- 264.

⁸² Kastalani, III, 294.

⁸³ Ezraki, I, 131.

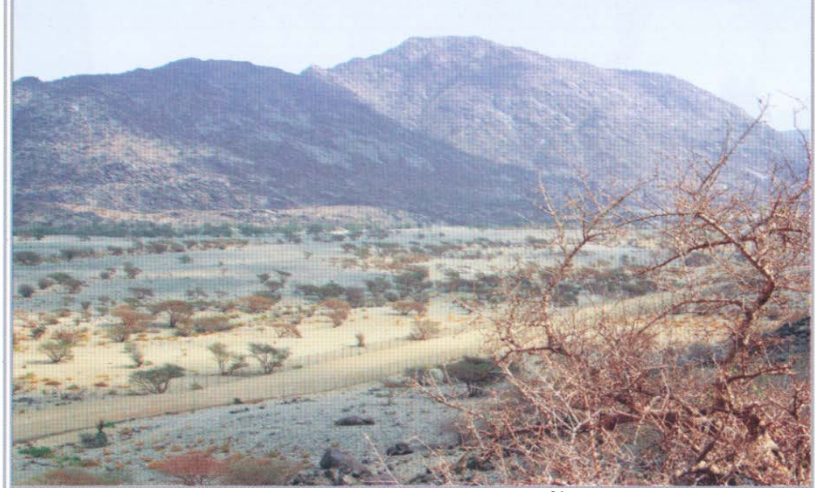
⁸⁴ Kastalani, III, 294.

⁸⁵ Zehebi, s. 297; Vakidi, I, 252; İbn-i Hişam, II, 31 vd. Hamidullah, II, 1008- 1009; Sarıcık, *Çağrı- Mekke*, s. 258- 259; Canan, II, 185.

⁸⁶ Ezraki, I, 131; Mahmud Esad, s. 153, 207; Sarıcık, *Çağrı- Mekke*, s. 232, 258.

⁸⁷ Ezraki, I, 129; Debbegoğlu, Ahmet- Kara, İsmail, *Ansiklopedik Büyük İslam İlmihali*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1970, s. 633.

⁸⁸ Hamidullah, II, 1002.

Şekil 3: Zülmecaz Panayırının kurulduğu yer.⁸⁹

1.10. Natat Panayırı

Zülmecaz'dan başka, Hayber'de “*Natat Panayırı*”⁹⁰ denilen ve Adını Hayber yerleşim merkezindeki Natat bölgesinden alan bir başka panayır daha kurulmaktaydı.

Bilindiği üzere Hayber, Medine'nin kuzeydoğusunda, Medine'ye 170-180 km uzaklıkta, 850- 1000m yükseklikte, Suriye yolu üzerinde bulunan ve Hayber vadisinde kurulan zengin bir Yahudi yerleşim merkeziydi. Bu tarım ve tevaret merkezi, Güney- kuzey ana ticaret yolu üzerinde kurulmuş, içinden Hire'ye geden yolun da geçtiği bir merkezdi. Burası en dikkat çeken özelliği ile sulak ve hurmalık bir beldeydi. Orada ticari canlılık yanında silah yapım sanayi de vardı. bu pazarda hint ve Çin malları, hayvan, sebze ve meyveler, ziynet eşyaları, silahlar, ziraat aletleri, farklı şaraplar, bal, çeşitli kumaşlar, ve köle alım satımı yapılmaktaydı. Bu panayıra, Mekke, Yesrib/Medine, Yemen, Hadramut, Bahreyn, Taif, Filistin, Suriye ve Iraktan tüccarlar gelmekteydi.⁹¹ Evet, Hayber kendisinde önemli bir panayır kurulan bir ticaret merkeziydi. İslam döneminde Medine'den sürülen Beni Kurayza, Beni Kaynuka ve Beni Nadir kabilelerinden buraya yerleşenler olmuştu.

Aslında Hayber kelimesi olarak '*kale*' demektir. O zamanlar kent üç bölgeden oluşuyordu: Natat, Şık ve Ketibe bölgeleri. Natat bölgesinde; Naim, Sa'b b. Muaz ve Zübeyir kaleleri; Şık bölgesinde, Sümran ve Nizar kaleleri; Ketibe bölgesinde Kamus, Vatih ve Sülalim kaleleri vardı. Hayber bir tarım bölgesi olarak

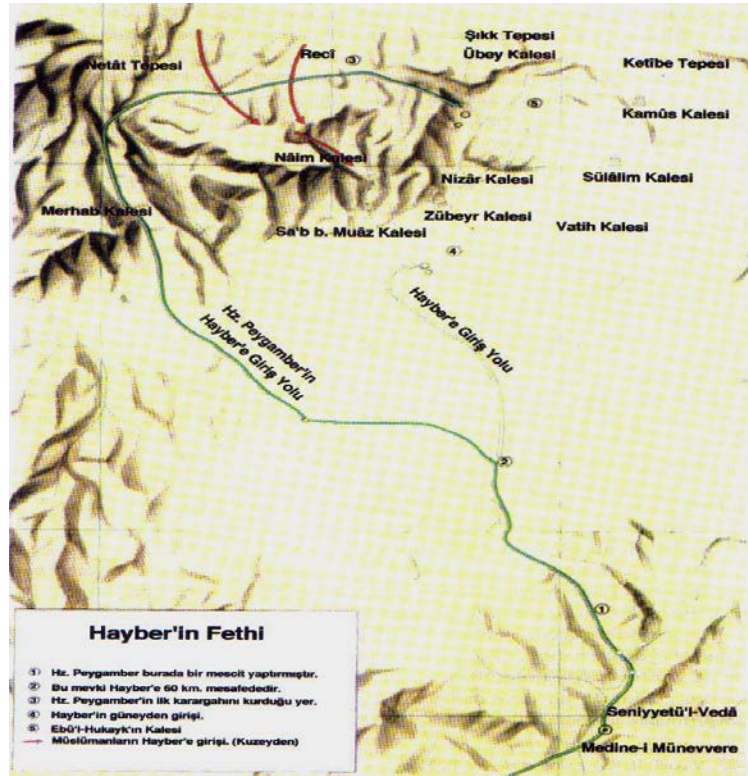
⁸⁹ Öztürk, s. 88.

⁹⁰ Hayber kalelerinden birinin de adıdır.

⁹¹ Muhammed Hamidullah, “Hayber”, *DİA*, XVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 20-22.

bol sebze ve meyve yetiştiriciliği yanında, ürettiği şaraplarla da ünlüydü. Zengin Hayberlilerin sarraflığı da meşhurdur. Hayber’de her yıl, yılın ilk ayı olan Muharrem’in onuncu ve otuzuncu günleri arasında ‘Natat Panayırı’ kurulur, bu pazarda özellikle köle ticareti yapılırdı.⁹²

Şekil 4:
Hayber’in kaleleri ve Natat Panayırının kurulduğu Natat Bölgesi.⁹³

1.11. Hacer, Busra ve Ezruat Panayıruları

Diğer yandan Orta Arabistan bölgesindeki Yemame’de (Necid)⁹⁴ “Hacer Panayırı” adında bir pazar daha kurulmaktaydı. Hacer Panayırı da Natat ve Ezruat Panayıruları gibi on Muharrem’de kurulup ay sonuna kadar sürmekteydi.

Busra Pazarı, Suriye’nin güneyindeki Busra adlı yerleşim merkezinde kuruluyordu. Busra Suriye’nin güneyinde, denizden 850 metre yükseklikte, Cebel-i Dürz’ün batı yamacında, verimli bir ovada kurulmuştu. Burası suları bol, bağlık ve bahçelik bir yerd. Busra şu an Suriye-Ürdün sınırının 30 km kuzeyinde

⁹² Vakidi, II, 703; Diyarbekri, II, 54; Hamidullah “Hayber”, *DİA*, XVII, s. 20-22; Köksal, VII, 25 vd. Sarıçık, *Çağrı- Medine*, s. 357.

⁹³ Sarıçam, s. 232.

⁹⁴ Yemame bölgesi için bkz. Hitti, I, 99.

bulunmaktadır. Dera'nın (Ezruat) 41 km güney doğusunda, Şam'ın 141 km. güneyinde bulunmaktadır. Burası bölgeye hâkim, stratejik konumu olan bir yerleşim merkezidir. Nebatiler⁹⁵ başkentleri olan Petra'da, Romalıların önünde tutunamayınca, burayı geçici olarak başkent yapmışlardı. Şehrin korunması için surları vardı. Busra panayırı, Eyle- Petra yoluyla Kızıldeniz kıyısından gelen ve Sana- Necran- Taif- Mekke- Medine- Hicr ve Tebük yoluyla Hint, Çin ve Yemenden gelen malların ulaştırıldığı önemli bir pazardı. Ayrıca, Urfa, Antakya ve Akdeniz sahillerine giden, Irak'ta Hire ve Basra'ya uğrayan kervanlar da buraya uğrayıp geçiyorlardı.

Cahiliye dönemi Kureyş tüccarları da, Eyle ve Gazze gibi kentlere uğradıkları gibi, buraya ve Ezruat'a da uğramaktaydılar. Rasululah da 12 yaşlarında iken Amcası Ebu Talib'le bir ticaret kervanı içinde buraya uğramıştı. Ayrıca, 25 yaşında iken de Hz. Hatice'nin kervanında görevli olarak bu pazara geldi. Bizans devleti ve Sasaniler, 613- 614 yıllarında Ezruat ve Busra topraklarında savaşmışlar ve bu sırada bursa tahrip edilmişti. Hatta bu olaydan Rum Suresinin üçüncü ayetinde de bahsedilmektedir.⁹⁶

Panayırlar topluca incelendiğinde Arabistan'ın İslam öncesin de iktisadi durumu ve bütünlüğü göze çarpar. Bu durum, Hz. Peygamber zamanında başlayan ve Hz. Ömer Döneminde (634- 644) hız kazanan fetihlerle siyasi bütünlüğün kurulmasına da yardımcı olmuştur. Ayrıca Kureyşliler ve diğer tüccarlar, Filistin'de olan Ezruât'ta⁹⁷ ve Gassanilerin yönetiminde olan Busra'da kurulan pazarlara da gelirdi.⁹⁸

Araştırdığımız kadarıyla Busra ve Ezruat Pazarlarının kurulduğu ay ve günler hakkında bir bilgiye ulaşamadık. Herhalde bu pazarlar için belli ay ve günler söz konusu değildi. Kervanlar buralara uğradıkça, Hint, Çin ve Yemen'den getirdikleri mallarını pazarlıyorlardı.

1.12. Bedir ve Hubâşe Panayırları

Arabistan Yarımadasının Hicaz kısmında yer alan Bedir, Medine'ye 80 mil, yani yaklaşık 145- 150 km. uzaklıkta, ticaret yollarının kesiştiği, stratejik bir

⁹⁵ Geniş bilgi için bkz. Hitti, I, 105- 113.

⁹⁶ İbn-i Hişam, I, 194- 196, 203; Mansur Ali Nasif, *et- Tâcu'l- Câmi'u li'l- Usûl*, I- V, Mektebetü Pamuk, İstanbul 1961, III, 247; Hamidullah, *el- Vesâik*, s. 107- 114; Hamidullah, I, 50, nr. 92- 93: I, 62, nr. 113; I, 358, nr. 548; Ahmed Emin, *Fecru'l- İslam*, terc., Ahmed Serdaroğlu, Kılıç Kitabevi, Ankara 1976, s. 41; Muhammed Rıza, s. 39; Demirkent, Işık, Herakleios", *DİA*, XVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, 210- 215; Fayda, Mustafa, "Busra", *DİA*, VI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 470- 472; Sarıcık, *Çağrı- Mekke*, s. 48, 52.

⁹⁷ Bkz. Vakidi, I, 28, 180; Hamidullah, II, 1002.

⁹⁸ Hamidullah, II, 1003; Hitti, I, 37- 43, 60, 76, 80, 109.

mevkiydi. Kızıldeniz'in doğu kıyısında uzanan Baharat Yolundan geçen kervanlar genelde yılın her mevsiminde buraya uğrar, dinlenir ve alışveriş ettikten sonra Mekke'ye veya kuzeye yönelirlerdi. Mekke'den Suriye'ye giden yol üzerinde, yerleşim merkezlerinde konaklaya konaklaya gidip gelmek, buralarda alış satış yapmak iyi kâr getiriyordu.

Bedir halkı bütün sene kasabaya uğrayan ve orada konaklayan kervan tüccarlarına hizmetle geçiniyorlardı. Kızıldeniz'e uzaklığı otuz km, Medine'ye olan mesafesi 150 km kadar olan bu pazar yeri, Mekke'yi Medine'ye bağlayan yolla, Yemen'den Suriye'ye doğru giden uluslararası ticaret yolunun birleştiği yerdeydi. Burada mahalli de olsa⁹⁹ senede bir defa Zilkade ayının başından sekizine kadar süren, sekiz günlük bir Pan Arap panayırı kuruluyordu.¹⁰⁰ Fakat oraya her kervan uğrayışı kervancılar ve oradakiler için bir ticaret ve Pazar anlamına gelmekteydi.

Hubâşe Panayırı da, Bedir Panayırı gibi pan Arap panayırlardan biriydi. Hubâşe Panayırı, Ezd kabilesi topraklarında kurulan, onlara ait bir pazardı. Mekke-Yemen istikametinde, Mekke'den altı merhale uzaklıkta, Bârik vadisinde ve Evsam diyarında Receb ayı başında kurulup dokuz on gün kadar süren bir panayırı.¹⁰¹ İbn-i Hişam ve Taberi'nin nakline göre, genç bir Mekkeli hanım olan Hadice, bir keresinde Hz. Muhammed ve bir diğer kişiyi Hubâşe panayırına göndermişti. Tarihini vermemekle birlikte bu panayıra Rasulullah'ın bir arkadaşı ile gittiğini bilmekteyiz.¹⁰² Taberi bu konuda şöyle demektedir:

*“Mutlaka Hadice, (nübüvvet öncesi) ancak Rasulullah'ı ve Kureyş'ten bir başka adamı Tihame'deki Hubâşe pazarına gitmek üzere kiralamıştı.”*¹⁰³

Hubâşe, bir başka ifade ile Hicaz- Yemen kara yolu üzerinde kurulan bir panayırdı. “Habş” kelimesi sözlükte “kazanmak, biriktirmek ve toplamak” anlamlarına gelir. Hubâşe Panayırı da adını aynı cinsten olmayan insanların toplanmasından almaktadır. Panayır, Bârik dağı vadisinde, Mekke'ye altı günlük/merhale mesafede olan yerde kurulmaktaydı. Bu panayıra, genelde bölgedeki farklı Arap kabilelerinden insanlar katılıyor ve panayır mahalli bir özellik taşıyordu. Hicaz ve Yemen yolu üzerinde olduğu için Mekkeliler de buraya ticaret için gelmekteydiler.

Hz. Peygamber'in de, 25 yaşında Hz. Hatice'nin ticaret mallarının başında buraya geldiği rivayet edilir. Hubâşe panayırı Receb ayı başında kuruluyor ve sekiz

⁹⁹ Bkz. Hamidullah, II, 1008.

¹⁰⁰ Fayda, Mustafa, “Bedir Gazvesi”, *DİA*, V, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 325- 327.

¹⁰¹ Ezraki, I, 131- 132; Kasatalani, III, 294; Hamidullah, II, 1008; Canan, II, 185.

¹⁰² İbn-i Hişam, I, 203; Hamidullah, I, 61, II, 1006; (Taberi, *Tarihu'r- Rusül ve'l-Mülük*, Leyden 1897, I, 1129'dan); Sarıçık, *Çağrı- Mekke*, s. 52- 53.

¹⁰³ Taberi, I, 36.

gün sürüyordu.¹⁰⁴ Bu panayırın kendisine has özellikleri vardı: Mesela esirler burada yakınları tarafından fidyeleri ödenerek esaretten kurtarılabilirdi, katiller de kısas talebiyle öldürülebiliyordu. İslam döneminde de devam eden bu panayırın güvenliği, Abbasiler döneminde Mekke valisinin görevlendirdiği bir müfreze tarafından sağlanmaktaydı. Hubâşe hicri 197/812- 813 yılında Arap pazarlarında en son terk edilenidir¹⁰⁵

2. Panayırlar Ne Kadar Zaman Devam Etti?

Panayırlar içinde önemli bir yeri olan Ukaz, 129/746- 747 yılına kadar işlerliğini sürdürmüştü.¹⁰⁶ O yıl Mekke’de, Ebu Hamza El- Muhtar b. Avf el-Ezdî, el- İbâdi tarafından Harûriyye diye adlandırılan bir harici isyanı patlak verdi. Bunun üzerine halk bu olay ve başkaldırı sebebiyle soyulmaktan ve bu fitneden korktular ve pazarı kurmaktan vazgeçtiler. Bundan sonra bir daha da bu pazar kurulmadı.¹⁰⁷

Yani bu panayır İslam döneminde Emevi Devletinin sonlarına kadar bir pazar olarak varlığını devam ettirdi. Bu tarih son Emevi Halifesi II. Mervan Dönemine (127- 132/744- 749) rastlar.¹⁰⁸ Şu halde Ukaz panayırını İslam döneminde; Hz. Peygamber Devri, Dört Halife Devri ve Emevi Devleti Devrinde varlığını tam 129 yıl sürdürmüştü. Ukaz aynı zamanda, Cahiliye döneminde kurulup varlığını İslam devrinde de sürdüren pazarlardan ilk terk edileni olmuştu. O, hicretin 129. Yılında (747) Ebu Hamza’nın isyanı sebebiyle tarih sahnesinden çekildi. İbn-i Hacer bu bilgiyi, Buhari’nin Sahih’inde yer alan “*Kitabu’l-Hac*” bölümünü şerh ederken vermektedir.¹⁰⁹

Cahiliye döneminde ortaya çıkan bu pazarların, İslam döneminde de devam ettiklerini gösteren bir başka bilgi de Hubâşe Panayırını ile ilgilidir.

Hamidullah’ın Kastalani’den aktardığına göre, pazarlardan Hubâşe Panayırını hicri 197/812- 813 yılına kadar varlığını sürdürmüştü.¹¹⁰ Abbasi halifesi el-Emin devrinde (193- 198/ 808- 813) Mekke Valisi Davud b. İsa döneminde panayırın zengin müfreze komutanı Ezdilerce öldürülünce panayırdaki güvenlik sağlanamadı ve Mekke fakihleri panayırın bir daha kurulmaması konusunda

¹⁰⁴ Canan, II, 185.

¹⁰⁵ Bkz. İbn- i Hişam, I, 203; Ezraki, I, 131; Kastalani, III, 295; Kallek, Cengiz, “Hubâşe”, *DİA*, XVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 264- 265.

¹⁰⁶ Kastalani, III, 295; Hamidullah, II, 1010; Unat, Faik Reşit, *Hicri tarihleri Miladi Tarihe Çevirme Klavuzu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1974, s. 10

¹⁰⁷ Bkz. Ezraki, I, 131; Kastalani, III, 295; Hitti, II, 387; Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Sosyal- Kültürel İslam Tarihi*, I- VI, terc., İsmail Yiğit ve arkadaşları, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1985, I, 424- 425. Ayrıca Ebu Hamza’nın isyanı için bkz. *a.g.e.*, II, 284.

¹⁰⁸ Bkz. Hasan İbrahim Hasan, II, 351, 424.

¹⁰⁹ Kettani, II, 378.

¹¹⁰ Hamidullah, II, 1008. Ayrıca bkz. Canan, II, 185.

yönetime görüş bildirince, 197/813 tarihinde mezkûr vali tarafından bu panayıra son verildi ve panayır vali tarafından tahrip edildi.¹¹¹

Yani Hubâşe Panayırı, Abbasi halifesi el-Emin'in (193- 198/808- 813) kısa süren hükümdarlığının sonlarında tarih sahnesinden silindi. Demek Hubâşe Panayırı Ukaz Panayırından daha uzun ömürlü olmuştu ve Abbasi Halifesi el-Emin Devrine kadar faaliyetini sürdürmüştü. Abbasi Halifesi el- Emin (193- 198/ 808- 813) yıllarında halifelik yaptığına göre,¹¹² panayır onun halifeliğinin sonlarında tarihe karışmıştır. Yani bu panayır sadece İslam döneminde yaklaşık iki yüz yıl kadar varlığını sürdürmüştü. Bu panayır yukarda geçtiği üzere, bir Pan Arap Panayırı özelliğini taşıyordu. Cahiliye devrinden beri varlığını sürdüren panayırlardan en son ortadan kalkanı Kettani'nin İbn-i Hacer'den naklen verdiği bilgiye göre, 197/813 yılında ortadan kalkan 'Sûk-Câme'dir.¹¹³ Kanaatimizce Sûk-u Câme adı, Hubâşe panayırının bir diğer adı olmalıdır.

Buhari ve ondan naklen el- Kettani, *et- Terâtübü'l- İdariyye* adlı değerli çalışmasının ikinci cildinin Dokuzuncu Bölümünde "*Allah Resulü Zamanında Mevcut Olan Sanat ve Meslekler ile Ashaptan bunları Yapanlar*" ana başlığı altında "*Cahiliye Devrindeki Pazarlar ve İslam Devrinde Halkın Buralarda Alışveriş Yapması*" alt başlığını açar ve burada bize panayırlar konusunda önemli bilgiler verir. Buhari, "*Kitâbu'l- Büyû*"unda, "*Cahiliye'de Olan Pazarlar ve İnsanların İslam Döneminde oralarda Alışveriş Etmesi*" başlığında bu konudan söz etmişti.¹¹⁴ Yine Buhari, "*Kitâbu'l- Hac*" konusunun son babında da "*Panayır Günlerinde Ticaret Babı ve Cahiliye Panayırlarında Alışveriş başlığı*" altında da benzer bir hadisi nakleder.¹¹⁵ Buhari'nin *Sahih*'inde *Kitâbu'l- Büyû*' başlığı altında yer alan İbn-i Abbas hadisi şöyledir:

"*Ukaz, Mecenne ve Zülmecaz, Cahiliye Devrinde Pazar (panayır) idiler. İslam geldiğinde Müslümanlar ora(lar)da ticaret yapmaktan geri durdular. Bunun üzerine Allah Teala 'Rabbinizin lütuf ve kereminden (hac mevsiminde) nasip aramanızda sizin için bir günah yoktur' (Bakara, 2/ 198) ayetini inzal buyurdu.*"¹¹⁶

¹¹¹ Ezraki, I, 132; Kallek, "Hubâşe", *DİA*, XVIII, s. 265.

¹¹² Bkz. Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, I- XIV, Redaktör, Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Yayınları, İstanbul 1990, III, 167.

¹¹³ Kettani, II, 379.

¹¹⁴ Buhari, III, 15, büyü', 35.

¹¹⁵ Buhari, II, 197, hac, 150. Ayrıca bkz. Kastalani, III, 294.

¹¹⁶ Buhari, III, 15, büyü', 35; İbn-i Kesir, İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l- Kur'âni'l-Azîm*, I- IV, Çağrı Yayınları, İstanbul 1987, I, 239- 240; İbn-i Abbas, Abdullah b. Abbas, *Tenvîru'l- Mikbâs*, I- VI, Çağrı Yayınları, İstanbul 1979, (altı ciltlik *Mecma'u't- Tefâsir* içinde), I, 292; Nesefî, Abdullah b. Ahmed, *Medârikü't- Tenzil*, I- VI, Çağrı Yayınları, İstanbul 1979, (altı ciltlik *Mecma'u't- Tefâsir* içinde), I, 292; el- Beyzavî, Abdullah b. Ömer, *Envâru't- Tenzîl*, I- VI, Çağrı Yayınları, İstanbul 1979; (altı ciltlik *Mecma'u't- Tefâsir* içinde), I, 292; el- Hâzin, Alâüddin Ali b. Muhammed, *Lübâbu't- Te'vîl*, I- VI, Çağrı Yayınları, İstanbul 1979,

Müslümanların Hac aylarında bu panayırlardan geri durmasının sebebi, hac sırasında ticaret yapılabilir mi yapılamaz mı tereddütlerinden kaynaklanıyordu. Henüz Rasulullah döneminde böyle bir tereddüt bulunmaktaydı. İbn-i Abbas'ın aktardığına göre, Ukaz, Mecenne ve Zülmecaz'da hac mevsiminde ticaret yapmak günah addedilir oldu ve bunun üzerine bakara suresinin 198. Ayeti nazil olarak duruma şöyle açıklık getirdi. İlgili ayetin baş kısmında şöyle buyrulmaktaydı:

“(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizin fazl ve keremini istemenizde size bir günah yoktur...”¹¹⁷

Yine Buhari, tefsir kaynakları ve Kettani'nin tesbitine göre, “İbn-i Abbas bu ayeti ‘hac mevsiminde’ ibaresi ile okumuştur. *El- İrşâd*'da, İbn Kesir'in şöyle dediği nakledilir: ‘Mücahid, Said b. Cübeyr, İkrime, Mansur b. Mu'temir, Katade, İbrahim en- Nehai, Rebi b. Enes ve başkaları da bu ayeti bu şekilde yorumlamışlardır.’”¹¹⁸

3. Hanâfis ve Bağdat Pazarları Baskını

Hz. Ömer döneminde, hicretin on üçüncü yılında (634) Beni Bekir kabilesinden olan ve Mezopotamya'nın (Irak) Fethinde büyük rolü bulunan Müsenna b. Harise Hanâfis ve Bağdat pazarlarına akıncılarla baskın düzenlemiş ve yağma etmişti.¹¹⁹

Dicle'nin batı kıyısındaki Bağdat'ın bir şehir olarak kuruluşu daha sonraları olmuşsa da, o zamanlar Bağdat'ın yerinde, daha ilk fetih hareketi döneminde bir pazar (panayır) olduğu anlaşılmaktadır.¹²⁰ Hanâfis Panayırı (Sûk u Hanâfis) ile Bağdat Panayırının (Sûk u Bağdâd) bir birine uzaklığı bir günlük mesafeydi.

Hz. Ömer zamanında (634- 644) 634 yılındaki Buveyb Zaferi sonrası Iraklı Müslüman komutanlardan Müsenna b. Harise, Kadisiye'nin doğusunda, Fırat'ın kuzey kıyısında yer alan Hire'ye Beşir b. Hasasa'yı bıraktı, Sıffin'e de bir miktar asker gönderdi. Kendisi de Fırat'ın kuzey kenarında, Kerbelâ'nın kuzeyinde bulunan Anbar'a çıktı. O Anbar yakınlarında, Ulleys'te bulunurken; ona biri Anbarlı, diğeri Hire'li iki adam geldi. Anbarlı olanı kendisine Hanâfis Panayırının, diğeri de Bağdat Panayırının yolunu göstermek istiyordu. Müsenna yol göstericilere şöyle sordu:

(altı ciltlik *Mecma'u't- Tefâsir İçinde*), I, 292; Yazır, A. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, I- IX, Eser Neşriyat, İstanbul 1979, II, 721; Kettani, II, 378.

¹¹⁷ Buhari, II, 197, hac, 150; III, 15, büyü', 35; Kastalani, III, 294; Canan, II, 185; (Buhari, tefsir, Bakara, 2, 34; Hac, 150; Büyü', 1; Ebu Dâvud, Menasik, 5, nr. 1132, menasik, 7, nr. 1137'den).

¹¹⁸ Buhari, II, 197, Hac, 150; İbn-i Abbas, I, 292; Neseî, I, 292; Beyzavi, I, 292; İbn-i Kesir, *Tefsir*, I, 240; Kettani, II, 378.

¹¹⁹ İbnu'l-Esir, Ali b. el-Kerm, *el- Kâmil fi't- Târih*, I- XII, Dâru's- Sâdir, Beyrut ty., II, 445.

¹²⁰ İbnu'l-Esir, II, 445; Sarıçık, *Dört Halife*, s. 191 vd.

“O ikisinden hangisi, arkadaşından (diğerinden) öncedir?”

Adamlar cevap verdiler:

“İkisi arası bir günlük (bir fersah) yürüyüştür.”

“(Anbara) hangisi daha çabuktur?”

“Sük u Hanâfis = Hanâfis Pazarı”¹²¹ dediler ve eklediler: “Orada Kisra'nın Medâin tüccarları, Sevad ve Rabîa (kabilesi) tüccarları bir araya gelir. Kuzâ'a da onları (pazarı) korur.”¹²²

Bu bilgiye göre Hanâfis Panayırı Dicle ve Fırat arasında, Bağdat'a yakın bir yerdeydi. Buralar az öncesine kadar Sasanilerin kontrolündeydi. Buraya Dicle'nin güney kıyısında yer alan Başşehir Medâyin'den¹²³ tüccarlar geldiği gibi, Mezopotamya'dan da kervan tüccarları geliyordu. Ayrıca bir Arap kabilesi olan Rabia'nın tüccarları da orada alış veriş yapıyorlardı.

Bu pazarlar da diğerleri gibi senenin belli günlerinde kuruluyorlardı. Pazarların himayesini üstlenen kimseler veya güçler pazara gelen mallardan öşür alırlardı.¹²⁴ Fakat bu pazarlar daha önce söz ettiğimiz panayırlar gibi çok büyük olmasa gerekti.

Müsenna, Hanâfis Panayırı'nın kurulduğu günü bekledi, o gün gelince Rabia ve Kudâ'a kabilesinden olan akıncılarla aniden pazara saldırdı ve pazarı yağmaladı. Ardından Anbar'a döndü. Gelenin Müsenna ve atlıları olduğunu öğrenen Anbarlılar, atlarına ve kendilerine yiyecekler getirdiler.¹²⁵

Komutan Müsenna b. Harise, Bağdat pazarını da yağmalamayı düşünmekteydi. Bunu gerçekleştirmek için Anbar'dan, Bağdat Panayırına askerlerini iletecek yol göstericiler aldı. Fakat Anbar dihkânına (Mahalli yönetici) bu düşüncesini açıklamadı. Ona düşüncesini açıklarsa baskının başarısız olacağını düşünmüş olmalıydı. Ona buradan ayrılarak Medâyin'e gideceğini söyledi. Böylece, ondan habersiz Bağdat Panayırına yöneldi. Anbar'dan o gece çıkmıştı. Geceleyin Fırat'ı geçti ve sabahleyin Bağdat Panayırını bastı. Ani baskın hedefine ulaşmıştı. Baskında birçok ganimet ele geçirdi. Akıncılar ganimet toplarken o akıncılara: “Ancak altın, gümüş ve her şeyin kıymetlisini alın” tavsiyesinde bulunuyordu.¹²⁶

¹²¹ Kelime “hı, nun, fe ve sin” ile yazılır. Bkz. İbnu'l-Esir, II, 443-445.

¹²² a.g.e., II, 445.

¹²³ Hitti, I, 216.

¹²⁴ Hamidullah, II, 999 vd.

¹²⁵ İbnu'l-Esir, II, 445.

¹²⁶ İbnu'l-Esir, II, 446.

Buradan, Salihayn su yolunu takip ederek yine Anbar'a döndü. Anlaşıldığına göre Bağdat Panayırı da o bölgenin önemli bir pazarıydı. Burada altın ve gümüşten tut, birçok mal alınıp satılıyordu.

Müsenna Mezopotamya'yı, Sasani topraklarında kurulan pazarları yağmalayarak, hem Sasanilere korku veriyor, hem onları iktisaden sarsıyordu. Şu an güney ve kuzey Arabistan'da, Suriye'de kurulan pazarların hemen hepsi İslamların denetimindeydi.¹²⁷ Daha önce de kendileri hakkında bilgi verdiğimiz bu pazarların en önemlileri şunlardı: Kuzey Arabistan'daki Dûmetu'l-Cendel Panayırı, Bahreyn yakınındaki Müşakkar, Basra Körfezinin güneyinde, deniz sahilinde kurulan Deba Panayırı, Basra Körfezi girişinde, deniz kıyısında kurulan Suhar Pazarı, Güney Arabistan'da sahilde yer alan Mehre (Şıhr) Panayırı, Aden körfezindeki Aden Panayırı, Ukaz, Mecenne ve Zülmeceaz panayırları.¹²⁸

Müsenna geri dönünce Anbarlılar onun ve askerlerinin çevikliğine şaşırıldılar. Müsenna onlara şu mesajları verdi:

“Allah'a şükrediniz, ondan afiyet isteyiniz, berr (iyilik) ve takva konularını konuşunuz (ve bu hususlarda yardımlaşınız). İsm (günah) ve düşmanlık konularını fısıldaşmayınız. İşlerin yönetimini iyi yapınız. Onları gerektiği şekilde planlayınız ve sonra konuşunuz (önce iş yapınız, sonra konuşunuz).”¹²⁹

Müsenna, bu tavsiyesinde sanki ilerlemenin, zafer ve başarılar kazanmasının sırlarını veriyordu. Bunlar da; berr ve takva konuları sürekli gündemde tutmak ve bunlarda yardımlaşmak; ism, yani iyilikte topluma ayak bağı olan ve onu yavaşlatan günahlar ve düşmanlık sebebi büyük günahları ortadan kaldırmak; işlerin yönetimini iyi yapmak ve yapılacakları iyi planlamaktı.

4. Panayırların Getirileri

Arabistan'da kurulan pazarların ora halkına getirdiği önemli kazanımlar söz konusuydu.

-Arabistan Yarımadası eski çağlardan beri büyük ve uluslar arası ve baharat yolu denilen ve Kızıldeniz kenarında geçen önemli bir ticaret yolu üzerinde olduğu için yarımadaının mahsulleri ve Hint, Çin ve Habeşistan'dan gemilerle güney Arabistan'a getirilen mallar Şam, Mısır, Irak ve Akdeniz kıyılarına sevk olunuyordu. Bu bir yandan sanayi ürünlerinin ihracı anlamına gelirken diğer yandan refah düzeyini yükselten önemli bir ticaret demektir.

-Arabistan pazarları, yarımada halkı için farklı faydalar sağlarken ayrıca onlara önemli kazanç kapılarını aralamış oluyordu. Yarımada sakinleri yollar üzerindeki şehir ve kasabalarda kendi hesaplarına mübadele ve alışveriş sağlarken,

¹²⁷ Hamidullah, II, 1004.

¹²⁸ Panayırlar haritasına bkz. Hamidullah, II, 1004.

¹²⁹ İbnu'l-Esir, *el- Kâmil*, II, 446.

bedeviler ticaret kervanlarına onlar için önemli bir gelir kaynağı olan deve tedariki yaparak nakliye işinde görev alıyorlar, ayrıca, yüksek ücretlerle kervan muhafızı ve kervan rehberleri olarak kervanlardan geçimleri için pay alıyorlardı.

- Mekkeliler genelde okuma yazma bilmeyen kimselerdi. Kanaatimizce kervan tüccarlığı onlara kendilerine yetecek ve alış verişlerin hesabını tutacak kadar okuma yazma öğretmiş olmalıdır. Böylece okuma yazma bilenlerin ve eli kalem tutanların sayısı artmış olmalıdır.

-Bedevilerin bir yandan savaş ve yağmaya düşkün olmalarıyla birlikte, vaat ve ahitlerine vefayı sevmeleri, komşu milletlerle münasebet kurmalarını sağlamış ve bu da kervanlarda istihdamları vesilesiyle olmuştu.

- Kervan ticaretinin kontrolünün güney Arabistan'dan Mekke'ye geçmesiyle Mekke bir dini merkez olması yanında ikinci bir özelliğe de kavuştu ve bir önemli ticaret merkezi haline geldi ve gelişti.

-Bazı Frenk tarihçilerine göre, Mekke'de yabancıların da ticarethaneleri bulunmaktaydı. Hatta Romalılar, bu ticarethaneler vasıtasıyla Arapların hallerini tecessüs imkânına kavuşmuşlardı. Habeşlilerden de kendi kavimlerinin ticari işlerine bakmak üzere Mekke'de oturdukları olurdu. Araplar ticari kimlikleriyle Habeşistan'la da sıkı ilişkilere sahiptiler.¹³⁰

-Diğer yandan Mekkeliler, ticari kimlikleriyle; Bizans kralı, Şam ve Gassan melikleriyle gümrük, korunma ve güvenlik antlaşmaları yapmışlardı.¹³¹ Böylece kuzeye giden kabileler, bu hükümetler tarafından tayin edilen pazarlara güven içinde ulaşıyorlar ve ticaretlerini yapıyorlardı.

-Alış verişler, ticaret eşyası ve para mübadelesinden ibaret iken, diğer yandan medeniyet ve edebiyat anlamında alışverişlere de sebep olmaktadır. Kervan tüccarlığıyla yarımada, başta Fars ve Rum edebiyatı ve medeniyetinden faydalandılar. Kervanlar vasıtasıyla o milletleri, örf ve adet ve dinlerini tanıdılar. Onlarla anlaşabilmek için bir tercüman kadar dillerini öğrendiler. Onlardan hikâyeler ve edebi parçalar aldılar. Hatta Hindistanlılarla ticari ilişkilerden dolayı Arap şiirine Hint edebiyatından hikâyeler girmiş olduğu gibi, bazı şiirlerde kervan soygunu olayları da işlendi. Ayrıca, Arap edebiyatında başka meseller yanında alış verişle ilgili meseller de yer aldı.¹³² Ayrıca, ticaret ve başka yollarla Fars, Rum, Mısır, Habeş dillerinden Arapçaya kelimeler girdi.¹³³

- Ticari ilişkiler ve başka yollarla, Arabistan yarımadasına Yahudilik ve Hıristiyanlık girmişti. Hıristiyanlara daha az rastlanmakla birlikte, Mekke ve Medine'de her iki dinin salıklarından kimseler vardı.

¹³⁰ Ahmed Emin, s. 40- 44; Mahmud Esad, s. 150.

¹³¹ Taberi, I, 12; Ahmed Emin, s. 44.

¹³² Mahmud Esad, s. 201- 202; Ahmed Emin, s. 104.

¹³³ Ahmed Emin, s. 44- 45, 187 vd.

- Mekke'ye giren ilk put Hübel'in üçüncü yüzyılın başlarında Suriye topraklarından getirildiği¹³⁴ düşünülürse, komşularla olan dini ve kültürel ilişkilerin kıvamı konusunda tutarlı fikir sahibi olmamız mümkün olur.

- Kervan tüccarlığı ile Arap tüccarlar ve Arabistan yarımadası sakinleri türlü cihetlerle dünyayı tanıdılar. Bunların içinde gelecekte kendisine peygamberlik verilecek Hz. Muhammed ve ona sahabe olacak insanlar da vardı. Daha sonra komşularını her yönü ile tanıyan bu insanlar Medine dönemi (622- 632) ile daha önceden tanıdıkları komşu milletlerin topraklarını fethettiler. Kanaatimizce ilk dönem fetih hareketlerinde komşu milletleri tanımanın da müspet sonuçları görülmüştür.

Sonuç

İslam öncesi dönemde Arabistan Yarımadasını iktisadi açıdan bir bütün haline getiren önemli pazarlar (Esvâku'l- 'Arab) vardı. Bunların başlıcaları yılın belli aylarında kuruluş sırasına göre, Dûmetü'l- Cendel, Muşakkar Suhar, Debâ, Şahr, Aden ve benzerleri olarak sıralanıp gitmekteydi.

Kimisi farklı özellikler taşıyan bu panayırlar içerisinde büyüğü kuruluş sırasına göre dokuzuncu sırada yer alan ve Arafat yanında kurulan Ukaz panayırdı. Panayırlar içinde mahalli olanlar da vardı. Arap yarımadası panayırları İslam döneminde de belli zamanlara kadar varlıklarını sürdürdüler.

Hz. Peygamber'le başlayıp, Hz. Ebu Bekir dönemi ile süren ve Hz. Ömer devrinde (632- 634) hız kazanan fetih hareketleriyle bu pazarların hepsinin kontrolü İslam devleti eline geçti. Pazarlarda Arap Yarımadasında Üretilen mallar alınıp satıldığı gibi, Hint, Çin, Mısır, Suriye ve Habeşistan malları da ithal edilerek alınıp satılmaktaydı. Pazarlarda farklı alış veriş usulleri uygulanmaktaydı. Makalede yer aldığı üzere, söz konusu pazarların, Cahiliye ve İslam döneminde Arap Yarımadası sakinlerine önemli getirileri de olmuştu.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Müsned, I- VI, Beyrut ty.
Ahmed Emin, *Fecru'l- İslam*, terc., Ahmed Serdaroglu, Kılıç Kitabevi, Ankara 1976.
Abdulfettah Ali Şehhâle, *Dirâsât fi Târîhi'l Arab*, Kahire 1972.
Ahmed Emin, *Fecru'l- İslâm*, terc., Ahmed Serdaroglu, Kılıç Kitabevi, Ankara 1976.

¹³⁴ Sarıcık, Murat, "Hübel Mekke'ye Ne Zaman Getirildi", *EKEV Akademi Dergisi*, Erzurum Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınevi, Erzurum 2007, sayı, 32, s. 125- 138.

- Ağırman, Mustafa, “Deba”, *DİA*, IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 61- 61.
- Algül, Hüseyin, “Esved el- Ansi”, *DİA*, XI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 441- 442.
- Belâzuri, *Fütûhu'l- Büldân*, terc., Mstafa Fayda, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- Beyzavî, Abdullah b. Ömer, *Envâru't- Tenzîl*, I- VI, Çağrı Yayınları, İstanbul 1979; (altı ciltlik *Mecma'u't- Tefâsir* içinde).
- Buhari, Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l- Buhari*, I- VIII, el- Mektebetü'l- İslâmiyye, İstanbul ty.
- Bilge, Mustafa L., “San'a”, *DİA*, XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 88- 89.
- Bûti, Mustafa Ramazan, *Fikhu's- Sîre*, terc., Ali Nar- Orhan Aktepe, Selam Yayınları, İstanbul 1328.
- Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte*, I- XVIII, Akçağ Yayınları, İstanbul ty.
- Corci Zeydan, *Medeniyet-i İslamiye Tarihi*, I- IV, terc., Zeki Meğamiz, Doğan Güneş Yayınları, İstanbul 1971.
- Çağatay, Neşet, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1989.
- Çetin, Nihad M., “Arap” (Yazı), *DİA*, III, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 286- 309.
- Debbeğoğlu, Ahmet- Kara, İsmail, *Ansiklopedik Büyük İslam İlmihali*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1970.
- De Goeje, M. J., “Arap” (Etnoğrafya), *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1978, s. 481- 486. Demirkent, Işık, Herakleios” , *DİA*, XVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, 210- 215;
- Diyarbekri, Hüseyin b. Muhammed, *Târîhu'l- Hamîs*, I- II, Dâru's- Sâdır, Kahire 1283.
- Ezrakî, Ebu'l- Velid, Muhammed b. Abdullah, *Kitâbu Ahbâr-ı Mekke*, neşr, Wüstenfeld, Leibzig, 1858.
- Ezrakî, Ebu'l- Velid, Muhammed b. Abdullah, *Ahbâru Mekke (Kâbe ve Mekke Tarihi)*, Terc., Y. Vehbi Yavuz, Feyiz Yayınları, İstanbul 1974.
- Fayda, Mustafa, “Busra”, *DİA*, VI, Türkiye diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 470- 472.
- Fayda, Mustafa, “Bedir Gazvesi”, *DİA*, V, Türkiye diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 325- 327.
- Feyruzabadi, Muhammed b. Yakûb, *el- Kâmûsu'l- Muhît*, Müesssesetü'r- Risâle, Beyrut 1996.
- Güner, Ahmet, “Dûmetü'l- Cendel”, *DİA*, X, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s.1-2.
- Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi, Kültürel, Dini, Sosyal İslam Tarihi*, I- VI, Terc., İsmail Yiğit ve arkadaşları, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1985.

- Hâzin, Alâüddin Ali b. Muhammed, *Lübâbu't- Te'vîl*, I- VI, Çağrı Yayınları, İstanbul 1979, (altı ciltlik *Mecma'u't- Tefâsir* içinde).
- Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, I- XIV, Redaktör, Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Yayınları, İstanbul 1990, III, 167.
- Hitti, Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, I- IV, terc., Salih Tuğ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1997.
- Hodgson, M. G. S. *İslâm'ın Serüveni*, I- IV, terc., İzzet Akyol ve arkadaşları, İz Yayıncılık, İstanbul 1993.
- İbn-i Abbas, Abdullah b. Abbas, *Tenvîru'l- Mikbâs*, I- VI, Çağrı Yayınları, İstanbul 1979, (altı ciltlik *Mecma u't- Tefâsir* içinde).
- İbn-i Hişam, Abdülmelik b. Hişam, *Sîretü'n- Nebi*, I- IV, Dâru'l- Fikr, Beyrut 1981.
- İbn-i İshak, Muhammed b. İshâk, *Sîratü İbn-i İshâk*, tahkik, Muhammed Hamîdullah, Hayra Hizmet Vakfı Konya, 1981.
- İbnü'l-Esir, Ali b. El- Kerm, *el- Kâmil fi't- Târih*, I- XII, Dâru's- Sâdır, Beyrut ty.
- İbnü'l- Kelbi, Muhammed b. Sâib, kitâbu'l- Asnâm, Kahire ty.
- İbn-i Kesir, İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l- Kur'âni'l- Azîm*, I- IV, Çağrı Yayınları, İstanbul 1987.
- Kallek, Cengiz, "Hubâşe", *DİA*, XVIII, Türkiye diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 264- 265.
- Kastalâni, *İrşâdu's- Sâri*, I- X, İstanbul 1871.
- Kettani, Muhammed b. Abdulhay, *et- Terâfîbü'l- İdâriyye*, I- III, Çev., Ahmet Özel, İz Yayıncılık, İstanbul 1991.
- Köksal, M. Âsım, Hz. Muhammed ve İslamiyet, I- XII, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1981.
- Lings, Martin, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, terc., Nazife Şişman, İz Yayıncılık, İstanbul 1996.
- Mahmud Esad Seydişehri, *Târih-i Dîn-i İslâm*, Divan Yayınları, İstanbul 1983.
- Mansur Ali Nasif, *et- Tâcu'l- Câmî'u li'l Usûl*, I- V, Mektebetü Pamuk, İstanbul 1961.
- Merzûkî, Ahmed b. Muhammed, *el-Ezmine ve'l- Emkine*, I- II, Haydarabâd 1332.
- Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I- II, terc., Salih Tuğ, İrfan Yayınevi, İstanbul 1980.
- Muhammed Hamidullah, *el- Vesâiku's- Siyâsiyye*, Dâru'n- Nefâis, Beyrut 1987.
- Muhammed Hamidullah, "Hayber", *DİA*, XVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 20-22.
- Muhammed Rıza, *Muhammed*, Dâru'l- Kütübi'l- İslâmiyye, Beyrut 1988.
- Nesefî, Abdullah b. Ahmed, *Medârikü't- Tenzil*, I- VI, Çağrı Yayınları, İstanbul 1979, (altı ciltlik *Mecma'u't- Tefâsir* içinde).

Özaydın, Abdulkerim, “Arap” (İslam’dan Önce Araplarda Sosyal ve İktisadi Hayat) , *DİA*, III, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, İstanbul 1991, s. 321-324.

Öztürk, Necati, - Özel, Ahmet, *Hicaz Albümü*, İSAM Yayınları, Ankara, 2007.

Sarıcık, *İnanç ve Zihniyet Olarak Cahiliye*, Nesil Yayınları, İstanbul 2004.

Sarıcık, Murat, *Hz. Muhammed’in Çağrısı- Mekke Dönemi*, Nesil Yayınları, İstanbul 2006. Sarıcık, Murat, “Hübel Mekke’ye Ne Zaman Getirildi”, *EKEV Akademi Dergisi*, Erzurum Kültür ve Eğitim Vakfı yayınevi, Erzurum 2007, sayı, 32, s. 125- 138.

Sarıcık, Murat, *Hz. Muhammed’in Çağrısı- Medine Dönemi*, Nesil Yayınları, İstanbul 2009.

Sarıcık, Murat, *Dört Halife Dönemi*, Nesil Yayınları, İstanbul 2010.

Sarıcık, Murat, *Cahiliye Kültürü*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2002.

Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996.

Taberi, Muhammed b. Habib, *el- Muhabber*, Beyrut ty.

Unat, Faik Reşit, *Hicri tarihleri Miladi Tarihe Çevirme Klavuzu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1974, s. 10

Vakidi, Muhammed b. Ömer, *el- Meğâzi*, I- III, tahkik, Marsden Joner, Matba’atu Câmî’ati London, London, 1966.

Wat, W. Montgomery, *Hz. Muhammed Mekke’de*, terc., Rami Ayas- Azmi Yüksel, A. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1986.

Yazır, A. Hamdi, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I- IX, Eser Neşriyat, İstanbul 1979.

Yıldız, Hakkı Dursun, “Arap” (Tarih), *DİA*, III, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 272- 276.

Zehebi, Ahmed b. Osmân, *Târîhu’l- İslâm*, tahkik, Ömer Abdusselâm, Dâru’l- Kitâbi’l- Arabi, Beyrut 1987.